

MİLLÎ KÜLTÜR DİL-DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN YANSIMASI OLARAK HITAPLAR

Ahmet KESKİN*

ÖZET

Kültürdilbilim; dil, kültür, insan ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimlere odaklanan disiplinlerarası çalışmaların bir sonucu olarak XX. yüzyılın son çeyreği itibariyle ortaya çıkan ve inşa süreci devam eden bir disiplindir. Bireyin ve toplumun her türlü dil kullanımı ile farklı toplum, kültür ve dillerin birbirlerinden ayrı düşünme ve dil kullanma süreçlerindeki farklılıkları çözümlenmeye odaklanan kültürdilbilim, düşüncenin dile yansımasına yönelik her türlü konuyu kendine özgü yöntem ve yaklaşımlarla incelemektedir. Kültürdilbilim çerçevesindeki başlıca yaklaşımlardan ve çalışma alanlarından biri de dil, toplum ve kültür arasındaki etkileşimlerin yansıması ve sonucu olarak değerlendirilen dil-dünya görüşüdür. İnsanlar arasındaki iletişim ve etkileşimlerin başlangıç aşamasını temsil eden hitaplar da bu çerçevede toplumun ve kültürün düşüncelerinin, görüşlerinin yansıması olarak kültürdilbilimin inceleme alanına giren bir konudur. Bu çalışmada, iletişim süreçlerinin başlangıç aşamasını temsil eden hitaplar konusu, yazılı kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden, kültürdilbilim çerçevesinde ve millî kültür dil-dünya görüşü kapsamında incelenmiştir. Türk toplumunun inanç ve kültür değerlerinin, düşüncelerinin, kabullerinin ve dünya görüşlerinin hitaplara nasıl yansımış olduğu konusu, çeşitli yönleriyle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürdilbilim, Millî Kültür, Dil-Dünya Görüşü, Hitaplar.

ADDRESSING AS A REFLECTION OF THE NATIONAL CULTURE LANGUAGE-WORLDVIEW

ABSTRACT

Cultural linguistics; it is a discipline that emerged at the end of the 20th century as a result of interdisciplinary studies focusing on the mutual relations and interactions between language, culture, people and society. Cultural linguistics, which focuses on analyzing the differences in the individual and society's use of all kinds of language, and the different societies, cultures and the processes of thinking and using language separately from each other, examines all kinds of issues related to the reflection of thought into language with its own methods and approaches. One of the main approaches and fields of study within the framework of cultural linguistics is the reflection of the interactions between language, society and culture and the reflection of the language world view on different language elements as a result. Addresses representing the initial stage of communication and interactions between people are also within the scope of cultural linguistics as a reflection of the thoughts and opinions of society and culture. In this study, the subject of address, as the starting stage in communication styles, has been examined through the data obtained from written sources within the framework of cultural linguistics and the national culture language-worldview. The issue of how the beliefs and cultural values, thoughts, acceptances and world views of Turkish society are reflected in the addresses has been analyzed from various aspects.

Keywords: Cultural linguistics, National Culture, Language-Worldview, Addressing.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.07.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.08.2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, SAMSUN; ORCID 0000-0002-3422-5000, E-posta: ahmet.keskin@samsun.edu.tr

Giriş

Bilimin çeşitli alanlarında antropolojik yaklaşımların, sosyal, toplumsal ve kültürel odaklanmaların ağırlık kazanması dil alanında da kültür temelli kuramların gelişmesine ve bu kuramlarla gerçekleştirilen çalışmaların artmasına yol açmıştır. Dilin toplumsal ve kültürel yönüne, dil-insan-toplum-kültür arasındaki karşılıklı ilişkilere odaklanan disiplinlerarası çalışmalar sonucunda son dönemde ortaya çıkan kültürdilbilim yaklaşımı da bu çerçevede dile ilgili olguların açıklanmasında kültür ağırlıklı bir yaklaşımı benimsemektedir. Kültürdilbilim içinde, her dilin kendi dünya görüşüne sahip olduğu ve konuşurların bağlı buldukları kültürün dünya görüşünü dilde yansıttıkları düşüncesinden hareketle şekillenen “dünya görüşü” yaklaşımı da önemli bir yer tutmaktadır (Kozan 2018: 151).

Günlük yaşamda çeşitli bağlamlarda karşısındaki kişi ya da kişilerle iletişimi başlatmak için kullanılan hitap biçimleri her toplumsal düzen ve grup içinde kendine özgü nitelikler kazanabilmekte, çeşitli dönemlerdeki yazılı eserlere yansımış olan hitap biçimleri ilgili dönemin sosyokültürel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayabilmektedir. Bu yönüyle hem sözlü iletişime dayalı konuşma durum ve bağlamlarındaki hitaplar hem de yazılı eserlere yansımış hitaplar; hitabı kullanan insanların, onlar arasındaki iletişim ve etkileşimlerin, bağlı oldukları kültürel değerlerin, bir dil malzemesi olarak ortaya çıkan hitapları şekillendiren dünya görüşlerinin izlerini taşımaktadır. Hitaplar bu bakımdan aynı zamanda, millî kültürün, dili ve kültürü şekillendiren insan ve toplumların dünya görüşlerinin de doğrudan yansımalarını içeren dil birimleridir. Bütün bu özellikleriyle kültürdilbilimin inceleme alanına giren hitaplar, millî kültür dil-dünya görüşü çerçevesinde ele alınabilecek başlıca konular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Türk düşünce ve inanç sistemlerinin, dünya görüşlerinin ve bu anlamda Türk sosyokültürel değerlerinin, normların, kabullerin hitaplara ne şekilde yansımış olduğu ve hitapların da söz konusu olguları nasıl yansıtmakta olduğu konusu kültürdilbilim ve millî kültür dil-dünya görüşü kapsamında ele alınmıştır. Çalışmada ilk olarak kültürel göstergeler sistemi olarak dil, kültürdilbilim ve millî kültür dil-dünya görüşü konuları ele alınmıştır. Ardından, söz konusu disiplinin ve bu kapsamda ilgili yaklaşımın inceleme alanına giren konulardan biri olarak hitaplar hakkında günümüze kadar gerçekleştirilmiş olan çalışmalar ile hitapların tanımı ve özellikleri üzerinde genel hatlarıyla durulmuştur. Çalışmanın devamında, hitapların millî kültür dünya görüşü kapsamındaki nitelikleri ile Türk kültüründe hitaplar konusu, millî kültür dünya görüşü kapsamında belirli alt başlıklar altında analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan hitap örnekleri, hitaplar üzerinde daha önce yapılmış çalışmalar kapsamındaki yazılı kaynaklardan elde edilmiştir.

1. İletişim ve Kültürel Göstergeler Sistemi Olarak Dil

Her kültür, kendini meydana getiren toplumun iletişimi için gerekli en az bir dile, aynı zamanda kendine özgü değerlere sahiptir. Dil sadece iletişim için bir araç değil aynı zamanda bir milletin kültürüne ait bilgilerin de kaynağıdır. Dil, insan yığınlarını topluma dönüştüren, kültürün, geleneklerin ve aynı dile sahip toplulukların öz bilincinin saklanması ve aktarılması sayesinde milleti ortaya çıkaran, insanoğlunun uzun yıllar boyunca evreni ve bu evrenin içerisinde kendisini anlama ve sürdürdüğü yaşamı açıklığa kavuşturma çabalarının kaydını tutan güçlü bir toplumsal araçtır. Dil ve kültür, tarihî seyir içinde birbirinden ayrılmamakta ve dil, asıl işlevi kapsamında kültürle karmaşık bir bütün oluşturmaktadır. Kültürün içerisinde gelişen dil, aynı zamanda kültürün gerçekleştiği bir

olguya dönüşmekte ve kültürün oluşum şartlarından biri, onun önemli bir parçası ve ürünü niteliği taşımaktadır. İnsan, dünyanın kendisi ile değil, dünyanın zihinsel imgelemi, bilişsel dünya görüşleri ve modelleri ile ilişki içerisinde olduğundan bu kavramlar arasında yoğun bir etkileşim bulunmaktadır. Başka bir deyişle insan, dünyayı dil ve kültür prizmasından algılamaktadır (Alimjanova 2016: 4, 15, 39). Bu bakımdan dil ve kültürü birbiriyle olan karşılıklı ilişki ve etkileşimleri kapsamında, toplumun iletişim modellerinin ve süreçlerinin bir toplamı olarak tanımlamak da mümkündür.

Dil, kültür, sanat ve edebiyat inceleme ve analiz çalışmaları kapsamında; kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikteki her türlü olgu, nesne, biçim; sözcük, simge ve işaretlerin her biri "gösterge" olarak kabul edilmektedir (Rifat 2009: 11). Adı geçen olguların tümünü bünyesinde barındıran dil, dünyayı tanımada, anlaşmayı sağlayan bütün işaretleri içine alan ve inceleyen göstergebilimin de başlıca unsuru olmaktadır. Semiyotik uzam içerisinde de temel, eşsiz ve evrensel göstergeler sistemi olarak kabul edilen dil, kod nesnesi olarak kullandığı araçları ve verileri göstergelere kaydederek verici ile alıcının bu bilgiyi hem şifrelemesini hem de deşifre etmesini sağlamaktadır. Dil bu işlevini, göstergeyi oluşturan, gösteren ve gösterilen arasında yaşanan etkileşimle gerçekleştirmektedir. İşte bu bakımdan dil ve kültür, toplumun bütün inançlarının, değerler dünyasının göstergeler sistemine karşılık gelmektedir (Saussure, 1998; Barthes 2012: 27-43; Aksan 2017: 43-47).

Söz konusu iletişim süreçleri bilgiyi paylaşmanın, dil aracılığıyla karşı tarafa bir mesaj göndermesiyle başlamakta, dil bu esnada, iletilmek istenen dil göstergelerine kaydetmekte ve aynı zamanda iletilmek istenenler, dil göstergesinin içine kodlanmaktadır. İletinin gönderildiği alıcı ise dil işaretlerinde şifrelenen mesajı yine dil (kod) yardımıyla deşifre ederek iletiye ve ileti aracılığıyla gönderilen mesajlara ulaşmış olmaktadır. Bu çerçevede "kod kültürleri" toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik göstermekte ve onları sadece ilgili kültür ortamını tanıyan fertler anlayıp yorumlayabilmektedir. Böylece, diyalog hâlinde bulunan verici ile alıcı arasındaki iletişim sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmektedir (Saraç 2019: 280-281).

İşte bu iletişim sisteminin işleyişini dil, kültür, insan ve toplum dörtgeninde inceleyip çözümleme amacını taşıyan kültürdilbilime göre dil, kültürel bilgilerin biriktirilip korunduğu ve gelecek kuşaklara aktarıldığı, kültür ise dili etkileyebilen ve dilde yansıyan göstergeler dizgesi olarak değerlendirilmektedir (Kozan 2018: 155). Böylece kültürdilbilim dili, kültürü ve düşünceyi karşılıklı etkileşim içinde bulunan, birbirini etkileyen ve aynı zamanda yansıtan olgular şeklinde değerlendirirken dilin yansıttığı kültürel unsurların da büyük ölçüde ilgili millî kültür dünya görüşünden kaynaklandığı düşüncesi üzerine temellenmektedir.

2. Kültürdilbilim ve Millî Kültür Dil-Dünya Görüşü

Kültürdilbilim; antropolojik yaklaşımlarla geliştirilen ve özellikle de kültürün dil, dilin de kültür üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmalarla şekillenmiş bir disiplindir. Bu bağlamda W. Humbolt'un, dili millete ait ve millî ruhun ve kültürün ruhsal süreçlerinin yansıması olarak değerlendirdiği görüşlerini geliştiren L. Wisgerber de dili, "dünyayı söze dönüştürme olayı" olarak düşünmüş, insanların bir dil ara dünyasında yaşadıkları görüşünü savunmuştur. Buna göre dilin anlattığı gerçek de ancak insanların zihninin süzgecinden geçmiş gerçeklerdir ve dil bu nedenle, zihnin dış dünyadan kavrayıp aldığı, birbiriyle sınırlanmış öğelerden oluşmaktadır. Amerikalı dilbilimciler E. Sapir ve B. Whorf'un 1920'li yıllarda benzer düşünceler üzerine temellendirdikleri yaklaşımlarda da aynı doğrultudaki görüşler dikkati çekmektedir. Buna göre farklı dillerde konuşan ve farklı

kültürel değerlere sahip toplumlar gerçeği birbirinden farklı şekillerde algılayıp yorumladıklarından farklı kültür, tarih, coğrafya ve dinî inançlara sahip toplumların düşüncelerinin dile izdüşümü de birbirinden farklı görünlere ve sonuçlara yol açmaktadır. Buna göre diller gerçeği ve dünyayı değil bunların insanoğlunun zihin süzgecinden geçmiş biçimlerini yansıtmaktadır. Her dil, anlatım ve dışavurum süreçlerinde diğer dillerden farklı kavramlara başvurarak kendine özgü yöntemler kullanmaktadır. Tüm bu görüşlerin vardığı ortak sonuç; toplumların yaşayışı, gelenekleri, dünya görüşü, yaşam felsefesi, inançları, bilim, teknik ve sanata katkıları o toplumun diline yansıdığından, bir milletin kültürel, tarihsel ya da sosyal yapısının tanınmasının o dilin yapısının bütünlüklü bir şekilde incelenmesiyle mümkün olabileceği yönündedir (Aksan 2009: 69-72; Gluşetskaya 2014: 33; Alimjanova 2016: 16-17; Saraç 2016: 1582-1583).

Humboldt ile başlayan ve adı geçen araştırmacılarla devam eden, literatüre “dille gerçek ya da anlatım yolu sorunu” olarak geçen, “dil ve gerçek”, “dil içi dünya görüşü” adıyla da incelenen ve her dilde özel bir dünya görüşü bulunduğu anlayışına dayanan söz konusu yaklaşım, özellikle Malinowski’nin görüşlerinin de etkisiyle 1940’lı ve 1950’li yıllardan itibaren dilbilim çalışmalarında insan, toplum ve kültür arasındaki etkileşimlerin odağında gerçekleşen yeni eğilimlere ve bu doğrultuda gerçekleştirilen yeni çalışmalara yol açmıştır. Böylece, Humboldt’un, her dilde özel bir dünya görüşünün bulunduğu ve dolayısıyla da dil, kültür ve millî kimlik etkileşiminde -Herder’in de vurguladığı- millî kültürün (halk ruhunun) dile yansıtıldığı düşüncesi ile Malinowski’nin işlevsel yaklaşımları zamanla antropolojik dilbilim, budundilbilim, etnodilbilim, sosyodilbilim, toplumsal dilbilim vb. adlarla anılan çok sayıda disiplinin şekillenmesine temel teşkil etmiştir. Söz konusu süreçleri takiben, ilgili görüşler üzerine temellenen disiplinlerden biri de kültürdildilbilim olmuştur. Bu bağlamda dili, millî dünya görüşünün yansıtıcısı ve dünyayı yaratma aracı (insanın anadili aracılığıyla dünyayı algılaması) olarak yorumlayan çalışmaların hız kazanmasının, yirminci yüzyılın son çeyreği itibariyle, özellikle Rus bilim insanlarının çalışmalarıyla kültürdibilimi doğurduğu görülmektedir.

Kültürdibilim yaklaşımında kültür ve dil, dünya görüşünü yansıtan iki olgu olarak birbirleriyle eşleştirilmekte ve dilin kültürle olan çok boyutlu ilişki ve etkileşimleri irdelenmektedir. Bu yaklaşımın ve çalışmaların dayandığı temele göre dil, kültürü simgelerle ifade eden bir kılavuz, bu nedenle de kültürel olguları incelemek için kullanılacak en önemli araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Alimjanova 2016: 20-27). Kültür, bir toplumun ortak duygu, düşünce, dünya görüşü ve kıymetler sistemleri olarak o toplumun dünya görüşünü temsil eden fenomen; dil ise onu koruyan ve ifade eden ulusal kimlik aracıdır. Böylece hayatı nasıl yorumladığımız, ne şekilde yaşadığımız, neleri kabul ettiğimiz veyahut etmediğimiz, nelerden hoşlandığımız yahut nelerden hoşlanmadığımız, tecrübelerimiz, bakış açımız, yaşam tarzımız gibi hayata dair olumlu ya da olumsuz her şey “kültür” kavramının içine girmekte ve tüm bunlar dilde karşılığını bulmaktadır. Bahsedilen tüm toplumsal ve kültürel olguları, ortak toplumsal ve kültürel değerleri dil göstergelerine kodlayıp kaydeden dil, bu kültürel bilgileri özellikle deyimlerin, atasözlerinin, özlü sözlerin vb. içinde muhafaza etmektedir. Dil bu açıdan, bilgiyi şifreleme yöntemiyle toplumsal ve kültürel hafızaya kaydettiği düşünülen ulusal ve kültürel bir “kodlar sistemi”ne dönüşmektedir (Saraç 2019: 273-279).

Dil işaretlerinde kaydedilen, sonrasında kalıplaşmış söz ve söz öbeklerine yansıyan ve korunan, bir topluma ait ekonomik, sosyal ya da kültürel değer, yargı ve görüşlerin tümü olarak değerlendirilen dil bu bakımdan, bir milletin tarihî serüveninin, kültürel imgelerinin, dinî inançlarının, yaşam tarzının yansımaları anlamına da gelmektedir. Dil-dünya görüşü bütün bunların kısaca bir ifadesi olarak “Dünyaya ait tüm bilgilerin dile

yansıması şekli” şeklinde tanımlanmaktadır (Svetonosova 2014: 64; Saraç 2016: 1597). Kültürdilbilim kapsamında bu çerçevede şekillenmiş olan “dünya görüşü”, “dil-dünya görüşü”, kültür dünya görüşü”, “millî kültür dünya görüşü”, “millî kültür dil-dünya görüşü” gibi kavramlar da önemli yer tutmaktadır. Bazı frekans nitelikleri bakımından ayrıştığı görülse de bu kavramların tamamında, kültürdilbilim kapsamında ifade edilmek istenenler, birbirinin aynısı ya da büyük ölçüde benzeridir. Bu bakımdan, söz konusu terimlerin karşıladığı anlam alanlarını biraz daha aydınlatmak yerinde olacaktır.

Kültürdilbilimin üzerine temellendiği düşüncede dil, insanın dünya hakkında sahip olduğu bilgilerin ortaya çıkmasını ve şekillenmesini sağlayan en önemli araçlardan biridir. İnsan, gerçeğin ortaya çıkma sürecinde nesnel dünyayı yansıtarak bilgileri sözcüğe kaydettiğinden, dil-dünya görüşü, gerçekliğe ilişkin nesnel bilgileri sağlayan bir araçtır. Dil ile kaydedilen tüm bilgiler artalandaki, “dilsel ara dünya”, “dünya dil görünümü”, dünya dil modeli”, “dil-dünya görüşü” gibi farklı şekillerde adlandırılan kavramlarla ifade edilmektedir. Buna göre dil-dünya görüşü, bir dilin içerisinde somutlaşmış gerçeği kendine özgü algılamaya yönelik düşünsel bir çerçeve, bir toplumun dünyayı algılayış penceresinden görülen evren, dünya düzeni, koordinatlar ağıdır. Millî dil-dünya görüşü ise belirli dilde sabitleşmiş, o dil ve dilin toplumuna özgü gerçeği algılama sistemidir (Alimjanova 2016: 34-38). Her toplum, dil yardımıyla korunan, millî ve kendine özgü kültür alanına sahiptir. İnsanın daha sık karşılaştığı olaylar ve nesnelere ilgili anlayışları, belirli bir toplumun sabit dil-dünya görüşünü oluşturmada ve biçimlendirmektedir. Kültürdeki dünya modeli “zaman”, “mekân”, “sebebe”, “kader”, “tarih” gibi birbiriyle bağlantılı evrensel kavramların dizgisinden oluşmaktadır. Aynı zamanda millî dünya görüşleri doğa ve yaşam tarzıyla ilgili kendine özgü nitelikleri içerisinde barındırmaktadır. Her doğal dil-dünyayı algılama ve konseptleştirmede belirli bir yöntem yansıttığından, farklı dillerin taşıyıcıları, gerçeğin konseptleştirilmesinde farklı yöntemlere sahip dillerinin prizmasından bakarak dünyayı farklı görürler. Bu durum, millî dünya görüşü kapsamında açıklanabilir (Gorobets 2014: 82-85).

Dil, konuşurlarının günlük bilincinde oluşmuş dünya ile ilgili bilgilerin tümünü dil işaretlerinin içine kaydettiği ve kodladığı bir alandır. Ulusal kimliğe büründürülen dil bu nedenle, farklı toplum ve kültürler örneklemine farklı dil-dünya görüşlerini temsil eder. Bu yönüyle her dil; ilgili kültürün ve toplumun dünyayı kendine göre sınıflandırma, kendine özgü kavramlaştırma yöntemidir ve bu yöntemlerin tamamı, millî kültürün dil-dünya görüşünü ifade etmektedir (Sobol 2014: 38; Saraç 2019: 282). Kültürel değeri olan bilgilerin yazılı ve sözlü olarak nesilden nesile aktarılması ile etkin hâle gelmiş bütünlüğünü temsil eden dil-dünya görüşü, insanın dünyayla olan ilişkisinin şeklini, insan davranışlarının kurallarını da belirlemektedir. Her doğal dil, dünyayı belirli bir kavrama ve düzenleme yöntemini yansıttığından, dilin rolü sadece bilgiyi aktarmak değil aynı zamanda bilgiyi yapılandırmaktır. Toplum bilincinde şekil almış, gerçekliğe yönelik elde edilen bilgilerin düzenli hâli ve toplamı niteliğindeki “dünya görüşü” kavramı; her toplumun ve daha özel anlamda her bireyin kendi kültürüne özgü dünya görüşüne karşılık gelmektedir. Bu bakımdan belirli bir millete özgü olan ve bu milletin dil birimlerinde yansıyan gerçekliği algılama dizgesi olan birimlere millî kültür dil-dünya görüşü adı verilmektedir. Kültürdilbilimde en temel görüş ve yaklaşımlardan biri olan ve bu disiplindeki diğer görüşlere göre daha dolu, zengin ve derin bir nitelik taşıyan millî kültür dil-dünya görüşüne göre her dil, dünyayı algılama ve düzenleme (kavramlaştırma) yönünde belirli bir yöntemdir. Dile getirilen kavramlar ortak görüş dizgesine, bir nevi tüm dil taşıyıcılarına dayatılan müşterek dünya görüşüne dönüşmektedir. Millî kültür dil-dünya görüşü, insanın dünyaya (doğaya, hayvanlara, diğer insanlara ve toplumun bireyi

olarak kendisine) ilişkin tutumunu, yönelimini, düşünce biçimlerini, yaklaşımlarını ve davranış kurallarını belirlemekte ve konuşma davranışları da bu davranış kurallarına dâhil olmaktadır. Dil; millî dil-dünya görüşü kapsamındaki tüm bu değerleri oluşturmakta, bilgi ve düşünceyi söze dökmekte, kültürde saklamakta ve nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktadır (Alimjanova 2016: 3, 9, 38, 81, 88, 92, 248).

Buradan hareketle, “dünya hakkında bilgilerin toplamı”, “bir dildeki sözcüksel birimlerin ve deyimlerin içeriğinin oluşturduğu dünyaya dair bilgilerin toplamı”, “dilsel biçimlerin çözümlenmesi sonucunda ortaya çıkan dünyaya dair bilgilerin toplamı” vb. biçimlerde tanımlanan dil-dünya görüşünün betimlenmesi için “karşılığı olmayan sözcükler”, “boşluklar”, “deyimler”, “kalıplar”, “basmakalıplar”, “semboller”, “eğretilmeler”, “dilün üslup özellikleri”, “atasözleri”, “anıştırma metin/söz/olgu” gibi dilsel birimlerin çözümlenmesi esas konuları ve çalışma alanlarını teşkil etmektedir (Kozan 2018: 155-156). Bu kapsamda örneğin, bir nesnenin bir dilde karşılığı varken diğerinde olmayabilmektedir. Türkçede “baş dönmesi” biçiminde adlandırdığımız ve “başım dönüyor” şeklinde ifade ettiğimiz durum, herkesin başına gelebilmektedir; ancak her dil bu durumu farklı biçimlerde ifade edebilmektedir. Fransızlar baş dönmesini, sahip olunan bir nesne gibi düşündüklerinden, *vertige* sözcüğünden hareketle *j'ai le vertige* “baş dönmem var” şeklinde ifade ederler. Almanlar ise “gücsüz, bilinçsiz kalmak” anlamındaki *shwindeln* eyleminden yararlanarak *es schwindelig* “başım dönüyor, gözlerim kararıyor” ifadesine başvururlar. İyi olduğunu bildirmek için Türkler “ben iyiyim” derken Fransızlar “ben iyi gidiyorum”, Almanlar “bana iyi gidiyor” şeklinde iyi durum bildirirler. *Giymek* sözcüğünün anlattığı iş Fransızcada “koymak”, “taşımak” sözcükleriyle de karşılanırken İngilizcede “yuva”, “ev”, “yurt”, “aile ocağı”, “sığınak” anlamlarında kullanılan *home* sözcüğünün yerini tutacak Fransızca bir sözcük bulunmamaktadır. Yine her dildeki renklerin adlandırılma ve tanımlamaları kendine özgü dünya görüşünü yansıtır ve birbirlerinden farklıdır (Aksan 2009: 69-71).

Daha önce de ifade edildiği üzere kültürdilbilimde her türlü olgu birimsel anlamda “millî kültür ögesi” olarak kabul edilir. Bu bakımdan da millî kültür dünya görüşünün yansımalarını içermesi bakımından incelemeye alındığından, bir dilin söz varlığını oluşturan her türlü alanı, kültürdilbilim ve dil-dünya görüşü çerçevesinde incelemek mümkündür. Bu çerçevede başta atasözleri, deyimler, alkışlar ve kargışlar, her türlü adlandırma biçimi ve lakapların yanında daha pek çok konuyla birlikte hitaplar da kültürdilbilimin ve dil-dünya görüşünün temel çalışma ve araştırma alanları arasındadır. Bu çerçevede diğer tüm iletişim biçimleri, süreçleri ve araçları gibi iletişimin başlangıcı niteliğindeki hitaplar da toplumun millî kültür özelliklerine göre şekillenen ve toplumun dünya görüşünü yansıtan kodlar olarak dikkat çekmektedir. Gündelik yaşamda çeşitli iletişim bağlamlarında sıklıkla karşımıza çıkan hitaplar bir toplumun düşünce sisteminin, inanç ve değerlerinin, tutumlarının dildeki karşılıkları olmaları bakımından kültürdilbilim ve dil-dünya görüşü bağlamında incelenmesi gereken bir konudur.

3. Hitapların Başlıca Nitelikleri, Tanımı ve Tasnifi

Dünya dilbilim literatüründe farklı toplumların hitap biçimleri üzerinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir (Chao 1956; Brown vd. 1961; Philipsen-Huspek 1985; Braun 1988; Dunkling 1990; Hwang 1991; Dickey 1997). Hitaplar konusunda günümüze kadar gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda seslenme öğelerinin ve terimlerinin kullanım koşullarına, ilişki durumlarına göre değerlendirilerek seslenme öğelerinin kültürlere özgü özelliklerinin ve çeşitli dilbilimsel niteliklerinin ele alındığı gözlemlenmektedir. Türk dilinde ve kültüründe hitaplar konusunun da günümüze kadar ağırlıklı olarak yapısal dil

çalışmaları kapsamında ve özellikle de sentaktik çerçevede ele alındığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde seslenme biçimleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların bir kısmında konunun senkronik ve diyakronik çerçevede ve sentaktik düzlemde (dil bilgisi, cümle bilgisi, sözcük ve ek bilgisi vb. özellikleri bakımından) ele alındığı (Alyılmaz, 1998; Yüceol Özezen, 2004; Azap, 2008; Alyılmaz, 2015a; 2015b; Demirbaş, 2017a; 2017b; Doğru, 2018; Şahbazova-Ahmedova, 2019) görülmektedir. Çalışmaların bir kısmında ise (Karaş, 1989; Eğit, 1996; Peçenek-Ay, 1996; Dragolovcanin, 1997; Sakaoglu, 2015; Küçük, 2016; Aça, 2018; Alkan Ataman, 2018; 2019; Yüceol Özezen, 2019) yazılı ya da sözlü kültürden, metinlerden hareketle hitapların kültürel yönünün bütüncül veya semantik çerçevede, bazen de kuşaklararasılık bağlamında ele alınıp incelendiği dikkati çekmektedir.

Türk dil ve kültür tarihinde hitaplar konusundaki en kapsamlı ve bütüncül çalışmanın ise Hanife Alkan Ataman tarafından gerçekleştirilen doktora çalışması (2018) olduğu görülmektedir. Alkan Ataman çalışmasında, Türkiye Türkçesinin en eski dönemlerinden başlayarak günümüzdeki konuşma dilindeki hitaplara kadar söz konusu evrelere ait çeşitli metinlerden derlediği hitap biçimlerini günümüzde kullanılan hitaplar bağlamında inceleyip değerlendirmiştir. Türk dilinin daha önceki dönemlerinde kullanılan hitaplar ile günümüz hitaplarının karşılaştırmalı bir şekilde incelediği ve böylece bütüncül görünümünü ortaya koyduğu çalışmasında Alkan Ataman'ın, hitapların seçiminde belirleyici olan toplumsal etkenler ile tarihî süreç içinde geçirdikleri değişimleri de çok yönlü bir biçimde ele aldığı görülmektedir (Alkan Ataman, 2018). Türk kültürü kapsamında hitapların kültürdilbilim ve millî kültür dil-dünya görüşü yaklaşımıyla ele alındığı bir çalışmanın -araştırmalarımız kapsamında- henüz gerçekleştirilmediği görülmektedir. Diğer bir anlatımla; hitapların dil ve kültür arasındaki etkileşimler odağında ve özellikle de Türk inanç ve düşüncelerinin, yaşam biçimlerinin, sosyokültürel değerlerinin dile yansımaları olarak ele alındığı müstakil çalışmaların henüz yeterli düzeyde gerçekleştirilmediği görülmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "Sözü birine veya birilerine yöneltme, seslenme" (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2020) şeklinde tanımlanan hitap hakkında araştırmacılarla gerçekleştirildiği görülen başlıca tanımlardan bazıları; "...hitap, tek bir kişiye olduğu gibi, bir gruba, bir topluluğa karşı da yapılan bir tür seslenmedir" (Dragolovcanin 1997: 56); "...anlatının akışı hakkında fikir veren; seslenme, iltifat ve hakaret olgularını bünyesinde barındıran önemli dil birimleridir"; "yer aldıkları anlatılarda konuşmacının dinleyiciye yönelik bakış açısını yansıtabilen dil birimleridir" (Şen 2008: 627); "herhangi bir konuşmaya ya da yazılı bir metne başlarken söz konusu metnin hedef seçtiği alıcı grubuna ilişkin seslenme şekilleridir" (Oğuz 2011: 1203); "...kişinin karşısındakine yönelik iletişim amacıyla bulunduğu sözel çağırma eylemidir"; "bir toplumun kültür dünya görüşünün dile yansımış olan başlıca uzantılarıdır" (Alimjanova 2016: 1); "... seslenme, saygı, sevgi, sitem, heyecan, aşk gibi duyguları ifade etmek için kullanılan sözcük veya sözcük öbekleridir" (Yıldırım 2017: 123); "...seslenen tarafından muhatabının dikkatini konuşmaya çekmek, onun konuşmaya olan ilgisini sürdürmeyi sağlamak amacıyla kullanılan, içinde seslenenin duygu ve düşüncelerini, niyetini barındıran genellikle cümle başı vurgulu sözcük türleridir" (Alkan Ataman 2018: v); "...bir diyalog ya da konuşma esnasında konuşanın muhatabına çağrı, emir veya istek gibi çeşitli maksatlarla sarf ettiği sevgi, saygı, incelik belirten, genellikle cümle başı vurgulu sözcüklerdir" (Alkan Ataman 2018: 2, 677); "Kullanıldıkları yer, zaman, durum ve miktar bakımından dilden dile farklılıklar gösterse de her dilin söz varlığında bir şekilde yer alan, dilin ifade gücünü ve o dilin konuşurlarının kültürel kimliğini yansıtan önemli dil birimlerinden biridir (Alkan Ataman 2018: 7);

“...birilerine ya da bir şeylere, onların birtakım özelliklerine göre yöneltilerek söylenen veya yazılan sözler, seslenme sözleridir” (Doğru 2018: 135-136) şeklindedir.

Tanımlara bakıldığında, bunlarda ön plana çıkartılanların, hitapların sözlü ya da yazılı çeşitli iletişim bağlamlarında, diyaloglarda, konuşmalarda, edebî eserlerde, konuşmanın ya da iletişimin başlangıç aşamasını temsil eden ana birim olarak vurgulanmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan hitaplar, sözü ya da yazıyı muhatap ya da muhataplara ulaştırmak, o kişiden söz etmek için seslenmek, çağırmak, konuşulan ya da ifade edilmek istenilen şeylere dikkati çekmek işlevi üzerinde temellenmiş dil birimleri olarak tanımlanabilir. Bu doğrultuda, insanın faaliyet alanındaki iletişim ve etkileşimlerin bir parçası ve başlangıç bildirişimi olarak hitaplar, iletişim sürecinin bütün aşamalarının düzgün gelişmesinde önemli bir rol oynayan ve bireylerin günlük konuşmalarında oldukça sık rastlanan dil birimleridir. Bu birimler, birinin dikkatini çekme, muhatabın kim olduğunu belirtme, sosyal bir ilişkiyi pekiştirme ve sürdürme, etkili ve başarılı iletişimin devamını sağlama, saygı ve samimiyeti gösterme, muhatabı onurlandırma gibi temel görevleri yerine getirmekle yükümlüdür (Alkan Ataman 2019: 290). Çeşitli bağlamlarda bireylerin gereksinimleri çerçevesinde, bireyler arası iletişimlerini başlatan, sürdüren, düzenleyen hitapların kültürdilbilim çerçevesinde belirlenebilecek başlıca işlevleri ise şöyle sıralanabilir:

1. İletişim kuranlarda ilgi uyandırma işlevi/Bildirişime giren kimselerin dikkatini çekmek
2. Bildirişime girenler arasındaki irtibatın kurulması ve sürdürülmesini sağlamak
3. Seslenme eylemini başlatmak, oluşacak bildirişim için yönelinen kişiye çağrıda bulunmak
4. Konuşucunun, yöneldiği kişiye karşı olan yaklaşımını bildirmek, onu değer açısından nitелеmek
5. Yönelinen kişiyi etki altında bırakmak, hitap edilen şahsın, bildirişim esnasında belirli bir tonlamaya girmesini sağlamak (onu kendisiyle hemfikir ve dikkatli bir dinleyici yapmak/yönelinen kişiyi ekşi altına almak; yani onda belirli bir bildirişim tonlaması oluşturmak, onu kendisiyle hemfikir ve dikkatli bir dinleyici yapmak)
6. Hitap edilen kişiyi potansiyel diğer dinleyicilerden ayırmak (Alimjanova 2016: 191, 242-243).

Söz konusu nitelikleriyle ve işlevleriyle çok çeşitli iletişim bağlamlarında kullanılan hitapları bu çerçevede belirli yaklaşımlarla tasnif ederek incelemek de mümkündür. Hitapların bu doğrultuda; “kişilerin toplumsal konumlarına göre”, “tanıdık kimselere yönelik hitaplar”, “alt katmandaki kişinin üst katmandaki kişiye yönelik hitapları”, “üst katmandaki kişinin alt katmandaki kişiye yönelik hitapları”, “eş katmanlardaki kişiler arasındaki hitaplar”, “erkeklerle yönelik hitaplar”, “kadınlara yönelik hitaplar”, “kişilerin yakınlık durumlarına göre hitaplar” (hısım ve akrabalara yönelik hitaplar, tanıdık kimselere yönelik hitaplar), “kullanım amacına göre hitaplar”, “kaynağına göre hitaplar”, “kuşaklara göre hitaplar” (Alkan Ataman 2018) gibi başlıklar altında sınıflandırılarak incelenmesi mümkündür.

Hitap biçimleri kültürden kültüre, bağlamdan bağlama, aileden aileye, kişiden kişiye, psikolojik durumdan bir başka psikolojik duruma göre, yani her iletişimin bileşenlerine ve bunlar arasındaki etkileşimlere göre yeniden organize olarak şekillenebilen, gerçekleştirildikleri iletişim bağlamına ve bu bağlamdaki paydaşlara göre şekil alıp

çeşitlenebilen iletişim birimleridir. Bir kişiye her zaman aynı ya da benzer biçimde hitap edilmediği; severken, överken, kızarken, söverken farklı hitap biçimleri kullanıldığı, bu bakımdan hitap etme biçimlerinin bir yakınlık-uzaklık bildirimi, duyguların dışı vurumu niteliği taşıdığı da görülmektedir. Örneğin aynı kişiye aile içinde, arkadaşları arasında, sokakta, işyerinde, kutsal bir mabette, sınıfta; kısacası her ortamda farklı biçimde hitap edilebilmekte, hatta bu bağlamların her biri özelinde farklı hitap biçimleri de ortaya çıkabilmektedir. Bir kişiye hitap edilirken kullanılan yöntemlerden bazılarını ise şu şekilde belirlemek mümkündür:

1. Kendi önadıyla (asıl adıyla)
2. Kendi adının başka ifade edilmiş biçimleriyle
3. Lakap veya takılan başka adlarla
4. Hitapta kullanılan herhangi bir sözcükle
5. Herhangi birinin ya da bir şeyin adıyla
6. Soyadıyla
7. Diğer (Zengin, 2014: 49).

Başka bir kişiye hitap etmek için seçilen form muhataplar arasındaki ilişkinin seviyesine, duruma uygun beklenen davranış normuna ve konuşmacının muhatapla ilişkide vurgulamak istediklerine göre belirlenmekte ve bu doğrultuda her iletişim bağlamında kullanılan hitap biçimleri çeşitlenmiş olmaktadır (Oyetade 1995: 533). Dolayısıyla da burada oldukça dinamik bir üretim sürecinden söz edilmektedir ki bu durum folklorun, kültürün, dilin, insanlar arasındaki canlı ve dinamik iletişim biçimleri olmasından ve dolayısıyla da kendi iç yapısından kaynaklanmaktadır. Kişilerin toplumdaki uzaklık yakınlık ya da ast-üst ilişkilerine dayalı sosyal konum ve ilişkileri hitapları doğrudan etkilediğinden, içinde, konuşanın muhatabına yönelik ön kanaatlerini saklı olan hitaplar aracılığıyla kişilerin toplumdaki konumları da rahatlıkla belirlenebilmektedir. Bireyler arası ilişkilerin seviyesinin ve niteliğinin belirgin sosyal bir yansıtıcısı olan hitap sözleri; seslenen ve seslenen kişinin yaş, cinsiyet, sosyal statü, eğitim durumu, iletişimdeki amaç ve niyet gibi olgulara göre şekillenmekte olduğundan, hiç tanınmayan iki kişinin konuşmaları üçüncü bir kişi tarafından dinlendiğinde, kullanılan hitaplar üzerinden iletişimdekilerin birbirleriyle ilişkileri, paylaştıkları duygular gibi çok sayıda hususa yönelik bilgi sahibi olunabilmektedir (Alkan Ataman 2018: 289, 677).

Bu özellikleriyle konuşmacı, konuşulan kişi, konuşmanın geçtiği bağlam ve toplumsal yapı ile anlamsal değer kazanan seslenme öğeleri, dil kullanımlarında toplumsal yapı ile ilgili pek çok ipucu sunmakta, toplumsal ilişkilerin ve toplumsal konumun imleyicileri olarak değer kazanmaktadır (Akata 2018: 67). Bu bakımdan bir iletişimin niteliği, iletişimdeki kişiler arasındaki yakınlık-uzaklık ilişkileri, birbirlerine karşı besledikleri duygular, sosyal statü gibi hususlar hitaplar üzerinden takip edilebilmektedir. Bireysel ve toplumsal anlamda insan ilişkileri ve sosyal etkileşimler için her zaman geçerli olacak durum ve yargılardan söz etmek mümkün olmamakla birlikte, gündelik hayatta bir iletişimin nasıl başlayıp sürdürüldüğü ve tamamlandığı, iletişimin başlangıcındaki hitap biçimlerinden belli olabilmektedir.

Söz konusu tüm bu özellikleriyle hitaplar, bir toplumun sosyokültürel değerlerinin, görgü kurallarının, normlarının, kısacası millî kültür dünya görüşünün de en belirgin ve dile en çok yansıdığı göstergelerden birine dönüşmektedir. Bu yönüyle hitaplar, kültürdilbilimin başlıca yaklaşımlarından biri olan “millî kültür dil-dünya görüşü”

kapsamında incelenebilecek konular arasında yer almaktadır. Çalışmanın devamında hitaplar konusu, Türk millî kültür dil-dünya görüşü bağlamında çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

4. Millî Kültür Dil-Dünya Görüşü Bağlamında Hitaplar

Çeşitli sosyal/toplumsal bağlamlarda ya da bireysel iletişim ortamlarında bir insan diğerini, hangi durum ve bağlamda nasıl çağırmaktadır? İletişim başlatılırken başvuru seslenme biçimleri ve yöntemleri olarak hitaplar bireyin, toplumun ve kültürün değer yargılarını, dünya görüşünü, inançlarını, millî kültür dünya görüşlerini hangi boyutlarıyla ve nasıl yansıtmaktadır? Toplumdan topluma, bağlamdan bağlama değişebilecek bu durum, dil, insan, kültür ve toplum arasındaki etkileşimlerin bir sonucudur. Bu yönüyle, insanların birbirleriyle iletişim ve etkileşimlerinin en belirgin örnekleri, toplumsal ve kültürel değerlerin yansıtıcısı olarak hitaplar, toplumların millî ve kültürel değerlerine, kimliklerine yönelik bilgi sahibi olmamızı sağlayan kültürel kodlardır. Her toplum ve kültüre göre değişebilecek bu durum, kültür dilbiliminin ve millî kültür dil-dünya görüşünün başlıca meselelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Hitap biçimleri her dilde ve farklı iletişim süreç ve bağlamlarında, ilgili toplum ve kültürün yazılı olmayan fakat gizil bir öğrenme yoluyla edinilen kuralları çerçevesinde şekillenmekte ve bu nedenle de toplumdan topluma değişebilmektedir. Bir dilin konuşurları hitap biçimlerini, dil edinimi sürecinde hazır bulurlar. Toplumun ve kültürünün dil gerçekliği ile olan güçlü bağlarının yansımaları olan bu durum, hitaplara değişik anlamlar yüklediği için, aynı toplumun farklı katmanlarında aynı hitabın farklı bağlam ve katmanlardaki algılarının da farklı olabilmesine yol açmaktadır. Bu yönüyle hitapların toplumun kültürel tutum ve değerleriyle, özellikle de nezaket anlayışı ve kurallarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Tüm bu nedenlerle hitaplar; yaş, konum, zümre, sosyo-ekonomik durum ve statü, eğitim, kültür, yaşanan bölge, cinsiyet vb. gibi birçok etkene göre değişiklik gösteren, toplumla ve kültürle sıkı sıkıya bağlantılı olan dil birimleridir (Alkan Ataman 2018: v, 678).

Hitaplar, dilin zenginliğini, sözcüklerin farklı anlamlar yüklenecek şekilde kullanımını, milleti oluşturan bireylerin dili etkili kullanma yetisini gözler önüne serer. Seslenme ifadelerinde kullanılan sözcükler, dilin etkileyici şekilde kullanımının, edebî söylemin somut örnekleridir. Bundan dolayı hitaplar, dilin zenginliğini ortaya koymakta ve o dili konuşan bireylerin/milletin dili kullanabilme yeteneğini göstermektedir (Yıldırım 2017: 124). Toplumdaki her bireyin konuşmasında sık sık başvurduğu hitaplar, dilin ifade gücünün, toplumun kültürünün, yaşama biçiminin ve değer yargılarının yanı sıra konuşanların kültürel birikiminin, eğitim seviyesinin, hayata bakış açısının da göstergeleridir (Alkan Ataman 2018: v). Bu bakımdan hitapları, kültürel kodları bünyesinde taşıyan ve yansıtan, bu yönüyle de bir bakıma kapsülleşmiş bilgi birimleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu doğrultuda bir kültürde anneye nasıl, babaya nasıl, çocuğa nasıl, büyük ve küçüklere, asta ve üste nasıl hitap edileceği vb. hususlar, kültürün dünya görüşünde şekillenmiş, kültürel haritada yerleşik bir durumda bulunmaktadır.

Bununla birlikte hitaplar, çeşitli durumlara, bağlamlara ve bunların özelliklerine göre şekillenerek çeşitlenmektedir. Ancak bu farklılıklar, çeşitlenmeler ve yenilikler de zaten kültürün kendi dinamik yapısı içinde ve bağlı bulunduğu kültür dünya görüşünde mevcut olduğundan, burada bir çelişki söz etmek doğru olmayacaktır. Çeşitli toplumların günlük hayattaki iletişimi esnasında bir isim, birden fazla kısaltılmış biçime sahip olabilmekte, aile içinde veya arkadaş ortamında kişinin gerçek adı çoğu zaman

telaffuz edilmeyip bireye adından türetilen kısaltılmış adla hitap edildiği görülmektedir (Aktay 2019: 270). Bu kapsamda, bir hitap biçimindeki her türlü olgu dikkatle irdelendiğinde, hiçbir unsurun boş ve anlamsız olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, İbrahim adlı birisine “İbo” şeklinde hitap etmek bir sosyal mesafe ve statü durumuyla ilgilidir. Bu bakımdan, dilde en az çaba ilkesinden hareketle isimlerin kısaltılarak hitaba dönüştürülmesi öylesine bir durum değil, kültürel ve toplumsal, eylemsel ve işlevsel boyutları bulunan bir konudur.

Yalnızca gündelik yaşamdaki temel iletişim süreçlerinde değil, sözlü ve yazılı edebî metinlerde de hitaplara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu bakımdan hem hitapların genel özellikleri hakkında hem de içinde olduğu dilin ve kültürün, sanat ve estetik algısının, millî kültür dünya görüşünün yansıması olarak söz konusu edebî tür ve metinlerdeki hitap biçimlerinin de değerlendirilmesi mümkündür. Bu çerçevede hitaplar; yer aldıkları anlatılarda konuşmacının dinleyiciye yönelik bakış açısını yansıtabilen, anlatının akışı hakkında fikir veren önemli dil birimleridir (Şen 2008: 627). Bir milletin dil davranışlarının özgül özelliklerini geniş ölçüde yansıtan dil birimleri olarak hitaplar, yalnızca dilsel değişmezleri değil, aynı zamanda farklı dil ötesi etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan millî kültür anlamlarını da yansıması bakımından benzersiz biçim ve içerik, etkileşim özelliklerine sahip, karmaşık semantik yapıya kültürelbilimsel birimlerdir. Dildeki konuşma tutumlarından, millî kültürel özelliklerden, dil-dünya görüşü vb. hususlardan hareketle incelenip çözümlendiğinde hitapların yapı, üslup ve semantik özelliklerinin sosyokültürel değerler, iletişim biçimleri vb. hususlarla yakından ilişkili olduğu görülebilmektedir (Özer 2014: 161). Bu düşünceden hareketle çalışmanın devamında hitapların Türk kültüründeki görünüm biçimleri kültürelbilimsel bir yaklaşımla, millî kültür dil-dünya görüşü bağlamında, üç alt başlık kapsamında incelenip çözümlenmiştir.

4.1. Kültürel Derinliğin ve Millî Kültür Dil-Dünya Görüşündeki Temel Tutumların Yansıması Olarak Hitaplar

Hitapların her toplum ve kültürün kendi iç dinamikleri doğrultusunda biçimlenen yapısı onların iletişimde dil bilincinin millî ve kültürel özelliklerinin yanı sıra, bir toplumun tamamının ya da toplumun bir grubunun kendine has olan kültürünü ilgilendiren sosyo-kültürel ve pragmatik bilgileri, duygu değerlerini ortaya çıkarmasına da yol açmaktadır. Bu kapsamda örneğin, hitaplarda adın dışında en çok kullanılan sözcükler arasında hayvan ve bitki adları önemli yer tutmaktadır. Bu bitki ve hayvan adları da çoğu zaman, bu türlere ve adlara kültürde yüklenen anlamlarla ilişkilendirilerek hitaplara yansıtılmış olduğundan hitaplarda kullanılan adlandırma ve tanımlamalar, toplumun ve kültürün değerleriyle, dünya görüşüyle doğrudan ilişkili olmaktadır. Örneğin, Türkçede takdir etme işlevi de bulunan, “cesur, yiğit, korkusuz, gözü pek” gibi anlamlara gelen *koçum* ifadesi Rusçaya kelimesi kelimesine aktarıldığında *moy barana* karşılık gelmekte ve olumsuz anlam içeren bir yapıya dönüşmektedir. Rusçada, Türkçedeki *koçum* sözcüğünün değer karşılığı olabilecek münferit bir sözcük olmadığı gibi, içinde *baran* sözcüğü geçen bir deyimden karşılığı da “koyun gibi, alık alık bakmak” şeklinde olmaktadır. Böylece *baran* sözcüğü Rusça deyimlerde anlambilimsel açıdan “ahmak, uysal” gibi anlamlar taşıyarak olumsuz bir karşılık bulmaktadır. Yine, “yürekli, kuvvetli” manasına gelen ve Türkçede sıklıkla erkekler için kullanılan *aslanım* hitap ifadesinin Rusça çevirisi olan *moy lev* ifadesinin Rusçada kullanılmaması; hitapların semantik içeriğinin toplumdaki değerler sistemi kapsamında biçimlendiğinden, ancak yine bu değerler sisteminden yorumlanabileceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Özer 2014: 157-158). Bu, millî kültür dil-dünya görüşüyle ilgili bir durumdur.

Hitaplar üzerinden, toplumun millî kültürü, dünya görüşü, nezaket anlayışı hakkında önemli bilgiler edinilebilir. Bu doğrultuda Türkler, değer verdiği insanlara isimleri ile seslenmek yerine duygu ve düşüncelerinin daha güçlü anlatıldığını düşündükleri hitap biçimlerini kullanmışlardır. Bu aktarmalar muhataba yönelik sevginin, samimiyetin büyüklüğünü ve muhataba verilen önemi ifade etmek maksadıyla tercih edilmektedir (Alkan Ataman 2018: 15-16). Her kültürün hitap konusundaki tutumu kendine özgüdür. Örneğin, Japonların bir kimseye hitap edebilmesi için öncelikle o kişiyle tanışması gerekmektedir (Zengin 2014: 48). Türk toplumsal düzeni içinde ise hiç tanınmayan bir kimseye dahi “kardeşim” diye hitap edebilmenin kültürel olarak hiçbir sakıncası bulunmamaktadır. Braun’un, Türkiye Türkçesinde tanınmayan kişilere bile hitap edilirken genellikle akrabalık adlarına başvurulduğuna yönelik tespiti (Braun 1988: 22) günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu bakımdan Türk dilindeki hitaplar, Türk toplumsal yapısında, dil-dünya görüşünde, tanınmadık kişilere dahi “kardeş” ya da yakın akraba olarak bakıldığının ve bu şekilde çağırıldığının göstergeleridir. Türkçede anne babaya, akrabalara ismiyle hitap etme geleneği söz konusu değilken pek çok toplumda bu durum geçerli olmayabilmektedir. Bu durum, dil-dünya görüşünün, kültürün dile ve iletişim biçim ve birimlerine olan yansımalarının basit bir örneğidir. Bu kapsamda, yolda giderken parasını düşüren bir kimsenin arkasından “kardeşim” diye seslenildiğinde, aslında kardeş olunmayan bu kişiye yöneltilen söz konusu hitap kültürel bir gösterge olarak tanımlanır. Bu gösterge, Türkçenin dil-dünya görüşünün özelliklerini yansıtır.

Bu bakımdan dilde hitap sözcüğü olarak kullanılan birimler ve ekler, toplumun ve kültürün duygu durumlarının, nezaket anlayışının, samimiyet algısının vs. doğrudan yansımalarını içermektedir. Örneğin, Türk toplumunda kişinin sevdiği kimselere karşı kullandığı *kozi*, *kuzu(m)*, *maya(m)*, *kulun(um)*, *sıpa(m)*, *kuş(um)*, *kekliğ(im)*, *arslan(im)*, *tosun(um)*, *koç(um)*, *şahbaz(im)*, *sun(a)m*, *doru(m)* gibi çeşitli hayvanlardan; *çiçeğ(im)*, *gül(üm)*, *papatya(m)*, *mimoza(m)*, *manolya(m)*, *aşk merdiven(im)*, *gelinciği(im)*, *feslikan(im)*, *çitlembiğ(im)* gibi bitkilerden; *göz(üm)*, *göz bebeği(m)*, *kalb(im)*, *ciğer(im)*, *ciğerimin köşesi* gibi vücudun baş kısmındaki ya da hayati öneme sahip organ adlarından; *şeker(im)*, *kaymak(im)*, *bal(im)*, *tatlı(m)*, *findık(im)*, *fıstık(im)*, *şekerpare(m)* gibi yiyecek adlarından; *elmas(im)*, *inci(m)*, *pırlanta(m)* gibi ender bulunmaları, kıymetlerinin hiçbir zaman değişmeyeceği ve güzel görünmeleri yönlerine vurgu maksadıyla değerli maden adlarından; *peri(m)*, *melek(im)* gibi uhrevi varlıklardan; *ay parça(m)*, *güneş(im)*, *yıldız(ım)* gibi güzel, pırıltılı ve ulaşılmalarının imkânsız olmaları yönlerine gönderme yapmak için çeşitli gök cisimlerinden aktarmalar yoluyla kurulan hitapların her biri (Alkan Ataman 2018: 15-16) hem toplumun kullandığı hitap sözcüklerini nasıl seçtiği ve hem de bunlara hangi anlamları yüklediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Türk toplumunun bu hitapları kullanmasının asırlar içinde oluşan millî kültürleriyle, dil-dünya görüşleriyle yakından ilişkilidir. Hitaplar bu bakımdan, duygusal yakınlık bildiren, iç biçimini kültürel-millî özgül özelliklerden, felsefi geleneklerden, halkın düşünce tarzından ve dinî inançlarından alan kültürdilbilimsel birimlerdir.

Her hitap biçimi ilgili bağlama ve iletişimdekiler arasındaki ilişki ve etkileşimlere göre yapılır. Her dilde ve kültürde kendine özgü dışavurum formları, ekleri, dil birimleri bulunmaktadır. Dilde işlenen dünya görüşü sistemi her bir birimde yeniden yapılır. Kullanılan ön ekler, son ekler dil birimleri, formları, her dilin kendi sistemine göre değişir ve bunların taşıdığı kültürel semantik ve semiyotik anlamlar çözümlendiğinde ortaya oldukça ilginç sonuçlar çıkmaktadır (Wierzbicka 1992: 22). Hitap sözcüklerine ve hitap biçimlerine yansıyan duygu durumları, kullanılan ekler anlamlı birimciklerdir ve bu çerçevede işleyişte pragmatik kategorilere göre şekillenirler. İlk bakışta anlamsız gibi

görünen eklerin her birinin kendi bağlamı içinde bir anlamı, kullanıcının ve muhatabın arasındaki etkileşime göre yapılan ve kazanılan bir işlevi bulunmaktadır. Eklerin söz konusu bu anlamları, işlevleri, dil ve kültür arasındaki etkileşimler kapsamında uzun yıllar içinde şekillenmektedir. Bunlar kalıplaşmış birimler olarak bir toplumun dünya görüşünü, nesnelere, olgulara, kişilere, gruplara karşı bakışını yansıtmaktadır.

Bu kapsamda örneğin, Türkçede hitapların çoğunluğunun teklik ve çokluk birinci şahıs iyelik ekleri ile oluşturulmuş olduğu görülmektedir ve bunlar, cümleye sevgi ve saygı anlamı katmaktadır. Yine Türkçede, seslenilen bireye sevgi, şefkat ve acıma bildirmek üzere küçültme ekli veya teklik birinci şahıs iyelik eki genişletilmiş küçültme ekli hitap sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir (Alkan Ataman 2018: 59). Türk kültüründe seslenmelerde kullanılan akrabalık adları geçmişten günümüze kadar sadece ilgili akrabalara yönelik değil, akraba olmayan, tanınan ya da tanınmayan küçük çocuklara, gençlere, yaşlılara veya büyüklere yönelik kullanılmaktadır. Bu durum, söz konusu sözcüklerin yan anlamlar kazanmasının ötesinde, seslenme esnasında tercih edilen akrabalık adlarının ve aktarmaların muhataba yönelik sevginin, samimiyetin, yakınlığın boyutlarını ve muhataba verilen önemi ifade etmek maksadıyla tercih edilmiş olması bakımından dikkat çekicidir (Alkan Ataman 2018: 15-16). Burada ayrıca sosyokültürel çerçevede bir “sahiplenme” olgusunun karakteristik olarak Türk hitap biçimlerine ve eklere yansımış olduğu da vurgulanmalıdır.

Öte yandan, Türkçede genellikle bir kişiye herhangi bir unvan kullanmaksızın ismiyle seslenmek, o kişiyle olan samimiyetin bir göstergesidir. Hatta bu kişiye isminin kısaltılmış ya da kırılmış hâliyle veya takma ismiyle seslenmek, samimiyetin derecesinin daha da ileri olduğunun belirtisidir. Bununla birlikte genellikle birbirlerine değer sözleri ile hitap eden eşlerin isimleri ile seslenmeleri durumunda dışarıdan bakan biri tarafından ikisi arasında gerginliğin ve mesafenin olduğu anlaşılabilir (Alkan Ataman 2018: 677-678). Bütün bunlar, Türklerin iletişim biçimlerinde benimsedikleri yakınlık olgusunun yansımaları niteliğindedir. Bu bakımdan Türk millî kültür dünya görüşünde bireylerin -yakın ilişkiler içinde bulunmasalar bile- birbirlerine çeşitli bağlamlarda genellikle akrabalık sözcükleriyle, sevgi ve saygı, yakınlık bildiren sözcük ve eklerle kurulu yapılarla hitap edebildikleri görülmektedir.

Gündelik yaşamda ya da çeşitli edebî-sanatsal bağlamlarda karşılaşılan hitaplar, bir dilin konuşurları olarak bireylerin, bireylerin oluşturduğu toplumun ve bu toplumun kültürünün tarihî köklerinin derinliği ya da yüzeyselliği ile bilgi edinme sürecinde önemli veriler sağlar. Bu bağlamda; yeni oluşan/oluşmakta olan ya da kültürel geçmişi uzun/köklü olmayan toplumların ve bireylerinin birbirleri ile ilişkilerinde kullandığı daha az sayıda hitap çeşidinin bulunduğu, kültürel geçmişi uzun ve köklü olan toplumlarda ise kişiler arası ilişkilerin çok boyutlu olması doğrultusunda hitap çeşitliliğinin de fazla olduğu gözlemlenebilmektedir (Alkan Ataman 2018: 58).

Hint-Avrupa dil ailesinde Fransızca, İngilizce ve Almancadaki akrabalık kavramları ile Türkçedeki akrabalık kavramlarının adlandırılışlarının çok farklı olduğu görülmektedir. Söz konusu durum toplumların akrabalık ilişkilerine nasıl baktığıyla ilgilidir ve bu ilgi dilde de yansımasını bulmuştur. Türkçedeki *enişte*, *bacanak*, *kayınbirader*; *baldız*, *elti*, *görümce*; *hala*, *teyze*; *amca*, *dayı*; *kız kardeş/abla*; *erkek kardeş/ağabey* gibi akrabalık adları yerine belirtilen dillerde tek bir sözcük kullanılmaktadır (Fr. *beau-frère*, İng. *brother-in-law*, Alm. *Schwager* “enişte, bacanak, kayınbirader”; Fr. *belle-soeur*, İng. *sister-in-law*, Alm. *schwägen* “baldız, elti, görümce”; Fr. *tante*, İng. *aunt*, Alm. *tante* “teyze/hala”; Fr. *oncle*, İng. *uncle*, Alm. *onkel* “dayı/amca”; Fr. *soeur*, İng. *sister*, Alm. *schwester* “kız kardeş/abla”; Fr.

frère/grand frere, İng. *brother*, Alm. *bruder* “erkek kardeş/ağabey). Aynı şekilde, Fin-Ugor dillerinden Fince de “hala” ve “teyze”, *teti* şeklinde aynı sözcükle ifade edilmektedir. Bir toplumda akrabalık terimlerinin durumu, o toplumda akrabalık ilişkilerinin seviyesini de göstermektedir. Batı dillerinde birkaç akrabalık olgusu tek bir sözcükle ifade edilirken Türkçedeki akrabalık adlarının her akrabalık bağıntısı için çeşitliliği, Türk kültüründeki aile ve akraba ilişkilerine verilen önemin ve bu önemin dilde ve kültürde kökleşmiş olduğunun göstergesidir (Aksan 2008: 21; Alkan Ataman 2018: 1-2, 57). Türk lehçelerinde sadece *baldız* ve *görümce* terimleri için Türkçe *apa/aba*, *baldız*, *biyke*, *biçe*, *eke*, *görümce*, *kayınapa*, *kayınbiyke*, *kayınece*, *kayınekeç*, *kayınkız*, *kayınşişil*, *kız*, *şişil* gibi kelimelerin yanında çeşitli dillerden alıntı olan *svatâ*, *ullısı*, *âpısan*, *gū niang*, *şoyizi*, *şoyizi*, *xiao yi zi*, *kat-ıye*, *hârşuwâr*, *hişıra* kelimelerinin bulunması (Li 1999: 289-300) bu durumun kanıtları arasındadır.

Bu çerçevede yine, Türk milletinin Hz. Muhammed’e karşı özel sevgilerinin yansıması olarak oluşturdukları “mevlitler” de hitaplar kapsamında ve kültür dünya görüşü bağlamında incelenebilir. Halkın ve şairlerin Hz. Peygamberi yüceltme, övme ve ona karşı olan derin sevgi ve muhabbetlerini dile getirme amacıyla icra ettikleri naatlarda dikkat çekici hitaplar bulunmaktadır (Tökel, 2018). Bu hitaplar, Türklerin inanç sistemlerinin bir yansıması olarak Peygambere duyulan özgün sevginin edebiyat örneğinde kültüre ve dile yansıması, dolayısıyla da dil-dünya görüşünün dikkat çekici örnekleri olarak belirmektedir.

Öte yandan nezaket sözcük ve ifadeleri, bir toplumun millî kültür dünya görüşünün en tipik göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Bazı eklerin söyleme nezaket anlamı katmasına bir örnek, Eski Uygur Türkçesinden verilebilir. Uygurlar, uluslararası büyük ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerde yaşarken kendilerinden yüksek makamlardaki kişilerle konuşmalarında ve seslenmelerinde nazik olma kaygısı gütmeye başlamışlar, bu doğrultuda dile yeni şekiller ekleme gereği duymuşlardır. Böylece Uygurlar, daha önce çokluk bildirmek üzere kullanılan “siz” zamirini ve *-(I/U)ng(I/Uz)* şahıs eklerini, nezaket söylemi amacıyla kullanmaya başlamışlardır. Eski şekillere *-IAr* ekinin getirilmesi suretiyle de yeni bir çokluk şekli oluşturmuşlardır (Alkan Ataman 2018: 48).

Görüldüğü gibi toplumların değer yargılarına ışık tutan önemli ipuçları olan hitaplardan yola çıkarak bir toplumun kültür varlığı hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmak mümkündür. Hitaplarda biçimlenen dil ve anlam birikiminin alt yapısını ise dil, toplum, birey ve kültür arasındaki etkileşimler ve değerler sistemi ile bunların algılanma biçimleri ve seviyeleri oluşturmaktadır. Bu bakımdan, bir dilin varlığının yetkinliğini gösteren birimlerden biri olan hitaplar, Türk toplumunun kültürel kimliğinin, Türk insanının dünyayı kavrayış tarzının, yaşama biçiminin, gelenek ve göreneklerinin, dünya görüşünün Türk diline ve kültürüne, Türkçenin anlatım imkanlarına yansımaları niteliğindedir. Türk kültüründeki bütüncül görünümü aracılığıyla hitapların, Türk dilinin çeşitli evrelerde ne şekilde kullanıldığının, ne gibi toplumsal belirleyicilerle tercih edildiğinin, toplumsal değişim ve gelişimleri hangi boyutta yansıdığına, Türklerin hangi özelliklerine işaret ettiğinin, Türk kültürünün yansıtılmasında ve yeni nesillere aktarılmasında hitapların nasıl bir rol oynadığının, geçmişten günümüze kadar ne ölçüde devamlılık arz ettiğinin belirlenmesine yönelik önemli veriler sağladığı görülmektedir. Böylece hitaplar aracılığıyla, Türk insanının muhayyile genişliği, değer yargıları, dünya görüşü gibi birçok özellikle ilgili çıkarımlarda bulunmak mümkün olmaktadır (Şen 2008: 627-628; Alkan Ataman 2018: 3, 16-18).

Bu çerçevede Türk tarihi, kültürel geçmişi çerçevesinde hitapların Türk kültüründe çok zengin ve köklü bir görünüme sahip olduğuna işaret eden çok sayıda veri bulunmaktadır. Çalışmanın devamında, bir makalenin sınırları ölçüsünde hitaplar konusu, Türklerin nezaket ve sosyal statü algısı ve olgusu, aile ve kadın etrafında oluşmuş hitap örnekleri üzerinden, Türk millî kültür dil-dünya görüşü çerçevesinde, erken dönem yazılı metinlerden başlayarak günümüz toplumsal yaşamındaki görünümleri kapsamında değerlendirilmiştir.

4.2. Türk Millî Kültür Dünya Görüşünün Yansıması Olarak Üstlere, Aile Üyelerine ve Kadına Yönelik Hitaplar

Toplumsal bağlamlarda, gündelik yaşamın çeşitli alanlarında iletişim kurulurken başvuru hitaplarının kim tarafından nerede, ne zaman nasıl ve neden kullanılabileceği, kültürün ve toplumun hafızasında kayıtlıdır. Birey bunu dil edinim sürecinde açıktan ya da gizil bir öğrenme süreci kapsamında zamanla kazanmış olmaktadır. Hitaplarda kullanılan sözcük ve ifadelerle bunlardaki duygu, düşünce ve kavram yansımaları, içinde kullanıldığı bağlama ve paylaşımcılara/katılımcılara göre çok farklı nitelikler ve işlevler taşıyabilmektedir. Birini tanıma, tanımaya çalışma, hoşlanma, sevmeye, sevgimizi dile getirme, övme, yüceltme, gurur duyma, acıma, dalga geçme, aşağılama, küçümseme, kızma, tahrik etme, hakaret etme, küfredme olgularıyla yakından ilişkili olan hitaplar, bu bakımdan pek çok söylem seviyesine sahiptir. Bu seviyeler, oldukça nazik olanlarından hakaret dolu hitaplara varıncaya değin türlü türdür. Bu çerçevede bir hitap biçiminin acıma, aşağılama, aşk, dalga geçme hakaret, heyecan, hoşlanma, iğneleme, incelik/nezaket/kibarlık, küçümseme/küçük düşürme, memnuniyet, nefret, onurlandırma, övgü, kırgınlık, kızgınlık, korku, küçük düşürme, samimiyet, saygı, sevgi, sitem, şefkat, tehdit, uyarı, yalvarma, yakınlık ve daha pek çok olumlu ya da olumsuz amaçlar, niyetler, duygu durum ifadeleri ya da bildirimlerden birini ya da birkaçını bünyesinde taşıması mümkün olabilmektedir (Zengin 2014: 48-51; Doğru 2018: 135-136).

Bu duygu ya da eylemlerin hangi bağlamlarda hangi ağırlıkta olacağı, hitaplarda hangisinin ön plana çıkartılacağı, bireylerin ve onların oluşturduğu toplumun ortak değerleri olarak paylaştığı kültüre göre şekillenecek ve bu nedenle de kültürün yansımalarını içerecektir. Başka bir ifadeyle hitapları ve bunlardaki çeşitli öznelikleri inceleyip çözümleyerek bir toplumun millî kültürü, dünya görüşü ve bunun dile yansıması biçimleri hakkında önemli verilere ulaşmak mümkündür. Bir insana olumlu psikolojik şartlarda ve bağlı durumlarda farklı, olumsuz psikolojik durum ve bağlamlarda daha farklı biçimlerde hitap edilebilmektedir. Örneğin, bir çocuğun ağabeyinden para isteyeceği zamanki hitabı ile ona kızgın olduğu bir andaki hitap biçimi sözcük ya da duygu, en azından tonlama bakımından farklı niteliklere ve düzeylere sahip olacaktır. Bu durum, her türlü yakınlık ve duygu ilişkisi ve bağlam çerçevesinde yeniden yapılabileceğinden, burada sınırları oldukça geniş ve çeşitli bir hitap birikiminden söz etmek mümkün olabilmektedir.

Hitap ifadeleri toplumdaki genel nezaket ve saygı kurallarını yansıttığından kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Bu nedenle insanoğlu, günlük iletişimde sıkça başvurmak durumunda olduğu hitaplarda bir bakıma kendi üslûbunu da yansıtmaktadır. Bireylerin günlük iletişimde tercih ettikleri hitaplar, karşıdaki kişiyle olan yakınlığının derecesine, toplumsal statüye, yaş ve mesleğe bağlı olarak farklılaşmaktadır (Aktaş vd. 2017: 578). Pek çok dilde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde hitap sözcüklerinin kullanımı da bağlama göre değişip çeşitlenebilmekle birlikte bu kullanımlar için (1) aile ilişkileri terimleri, (2) akrabalık ilişkileri terimleri, (3) toplumsal ilişkiyi gösteren terimler

ve (4) diğ er şekilde genel bir sınıflandırma yapmak mümkündür (Alaca 2014: 90-168, 171). Bu bakımdan aslında hitapların çeşitli bağ lamlarda şekillenip kullanıldıkları ana dü zlemleri aile ilişkileri, sosyal-toplumsal ilişkiler ve statüler ile bunun dışında kalan diğ er alanlar şeklinde genellemek yanlış olmayacaktır. Buradan hareketle lakapların bir dildeki, toplumdaki, kültürdeki genel görünümlemlerini -ilgili her bağ lamda farklı ve derinlemesine analiz edebilmek mümkün olmakla birlikte- belli baş lı bu alanlar üzerinden inceleyip çö zümlemek de mümkündür.

Bu çerçevede Türk kültüründe hitapların tarihî metinler üzerinden görünümüne bakıldığında, Türk toplumsal ve kültürel yapısında kişiler ya da olgular arasında ast-üst ilişkisinin oldukça önemsendiğ i ve hitapların da bu doğrultuda biçimlendiğ i görülmektedir. Eski Türkçe metinlerde alt tabakadaki erkeklerin üst tabakadaki hükümdarlara yönelik *kanım, beg, begim, begimiz, beğ içim, ilç i baş i, ilig, tengrim* “efendim” gibi hitapların yanı sıra onların kudretini, karakterini, aklını ve bilgisini övmek üzere *alp, bğ ü, silig, tö zünüm, ulug, unur, botu* “deve yavrusu”, *botumuz, bö ke, kozı, sıgun* “yaban sığı rı, dağ keçisi, erkek geyik”, *kök bö ri* “mavi/gri kurt”, *tonga* “yiğ it, kahraman, aslan” gibi içinde Türk toplumunda gücü, kuvveti ve zekasıyla bilinen hayvanlardan aktarmalar yoluyla oluşturulan sözlerin de yer aldığ ı hitapları kullandıkları görülmektedir. Din ulularına da *atacım* “babacım”, *erklım, erkliğ im* “güçlü m, kudretlim”, *ı dukum* “kutlum, azizim, mukaddesim” gibi hitaplarla seslenilmiştir. Bunun dışında prensese yönelik hizmetçisi tarafından *katunum* hitabı kullanılmış tır (Alkan Ataman 2018: 67-68, 680).

Türk millî kültüründe sosyal statüye, hiyerarşiye, aile ilişkilerine oldukça değ er verildiğ i, daha en eski metinlerden herkesin “haddini bilerek”, “hududuna uygun” bir şekilde konuştuğ u anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Eski Türkçe yazılı metinlerinde, alt katmandaki kişilerden üst katmandaki kişilere yönelik en sık kullanılan sesleniş biçiminin *Tanrım* olması dikkat çekicidir. Bu sesleniş biçiminin, dinsel metinlerde tanrılara yönelik kullanımları dışında, din dış ı metinlerde hükümdarlara yönelik de kullanılmış olması, Türklerin hükümdarları ile Tanrıları arasında kurdukları ilişkinin ve hükümdarlarının kutsallıklarına yönelik inanç ve kabullerinin, yani kültür dünya görüşünün doğ rudan bir yansımasıdır. Bununla birlikte Eski Türkçe metinlerde üst katmandan kişilere hitapta kullanılan *kaganım* “kağanım”, *edgülerim* “iyilerim”, *tüzünüm* “asilim, yumuşak huylum” sesleniş biçimlerinin birinci teklik iyelik ekiyle oluşturulması da bağ lılık ve saygı ifadelerinin yansımasıdır (Yaylagül 2005: 155-156).

Gerek idare teşkilatının gerekse yargı/ilmiye teşkilatının işleyişinde iletişime büyük önem verilen Osmanlı Devleti’nde söz konusu iletişimin kurulmasında hitapların da önemli işlevlere sahip olduğ u, merkezden gelen ferman, buyruk, tezkire, berat vb. belgelerde muhataplara dönük yer alan hitap şekillerinin iletişimin sağ lanmasındaki işlevleriyle birlikte önemli kültürel ve bürokratik kodları iç erdiğ i görülmektedir. Resmî yazış malarda, hatta mektuplarda, yazana ve yazıldığ ı yere göre değ iş en, *elkâb-ı resmîyye* denilen, gönderilen her bir belgenin içeriğ i ve gözetilen amaç bağ lamında söz konusu mesajdan beklenen tesirin oluş masında önemli bir yeri bulunan bu özgün hitap şekilleri yazan kişiyle yazılan kişinin rütbesine göre değ işmektedir. Meselâ padişah tarafından mevleviyet kadılarına genelde “akzâ kudâti’l-müslimîn...” (Müslümanların kadılarının en liyakatli/adaletli kadısı), kaza kadılarına ise “kıdvetü’l-kudâti’l-müslimîn...” (Müslüman kadılarının önderi) gibi hitap ifadelerinin yaygın olarak kullanıldığ ı görülmektedir. Aynı şekilde üst makamlara yazılan maruzatlarda da “ma’rûz-ı dâi-i kemîneleridir ki...” (aş ağı ve duacı kölenizin arzıdır) ifadesinin yaygın şekilde yer aldığ ı görülmektedir (Aslan vd. 2019: 421).

Resmî hitap formüllerinin devletin kuruluş döneminden itibaren kullanılmaya başlandığı ve her dönemde tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin H.925/M.1519 tarihinde Hüdâvendigâr sancağı beyine yazılan fermanın elkâbı “Mefharü'l-ümerâi'l-kirâm mercî'ü'l-küberâi'l-fihâm sâhibü'lmecc ve'l-ikdâm Hüdâvendigâr Sancağı Beyi” (kerem sahibi yöneticilerin övünç kaynağı, yüce kimselerin mercii, şeref sahibi Hüdâvendigâr Sancağı Beyi) şeklinde olup bu ifadeler iletişim bağlamında değerlendirildiğinde görevlinin sahip olduğu veya olması gerektiği meziyetler tavsif edilerek bir anlamda ilgilinin taşıdığı bu özelliklere layık olarak devleti yönetmesi gerektiği üstü örtük bir şekilde ima edilmektedir. Böyle bir iletişimde bu övgülere mazhar olan muhatabın da bu hitaba uygun davranması beklenmektedir (Aslan vd. 2019: 422-423).

İletişimin en önemli süreçlerinden biri olan seslenme, çağırma ve buna bağlı başvuru hitaplar, nezaket olgusu ile yakından ilişkilidir. Çünkü toplumların ve milletlerin hitap biçimleri, onların nezaket konusundaki tutum ve davranışlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bir bireyle iletişime geçerken ilk adım olarak seçilen hitaplar; duyguları, düşünceleri, samimiyeti, mesafeyi, saygıyı, hatta toplumun gelenekleri konusundaki donanımı yansıtır. Bu farkındalık, kullanılan nezaket dili yoluyla gösterilmiş olur. Aradaki bağlantı, hitap kavramını nezaket kuramlarıyla da ilgili kılmaktadır. Aynı toplum içinde yaşlılar ve gençler, erkekler ve bayanlar arasında bile değişen nezaket olgusunun her toplumda farklı boyutlar kazandığı bilinmektedir. Bu doğrultuda sosyal kuramcılar özellikle de sosyologlar bu konuları incelerken “kimlik”, “güç”, “sınıf”, “statü”, “dayanışma”, “yerleşim”, “yüz”, “cinsiyet”, “nezaket” gibi kavramları kullanmaktadırlar. Örneğin, Batı toplumlarındaki yakınlarla veya yaşça büyük kimselere adlarıyla seslenilmesi söz konusudur. Yine, Amerika Birleşik Devletleri'nde beyazları siyahlardan üstün görme gayesiyle siyahilere yönelik *boy* “çocuk, delikanlı” şeklinde hitaplar ile beyazların beyazlara seslenirken ad ve soyadları ile, siyahlara ise sadece adları ile seslenmeleri, ilgili kültür ve bağlamları çerçevesinde genellikle olağan karşılanmaktadır (Alkan Ataman 2018: 45-49).

Buna karşın bu durum Türk kültürü için genellikle yadırganacak bir nitelik taşımaktadır. Hatta öyle ki Kazak Türklerinin birbirlerine adlarıyla hitap etmedikleri görülmektedir. Bunun bir tabu olduğu düşünüldüğünden, onun yerine seslenmede simgesel ve metaforik ifadelerle, akrabalık terimlerine başvurdukları da bilinmektedir (Alimjanova 2016: 210). Bu durum, millî kültür dil-dünya görüşünün her dilde, toplumda, kültürde farklı niteliklere sahip olmasının hitaplara yansıyan farklı örnekleri olarak dikkat çekmektedir. Türk toplumunda kişilerin aralarındaki yaş farkı, seçilecek hitapların belirlenmesinde en önemli ölçütlerden biri olmuştur. Söz gelimi yaşça büyüklere saygının ön plana alınması nedeniyle isimleri ile seslenilememesi, akrabalık adlarından *baba, dede, ağabey, amca, anne, valide, abla, teyze* gibi hitapların kullanılması, yaşça küçüklere ise isimleri ile seslenmenin bir sakıncasının olmaması, bunların yanı sıra genellikle onların küçüklüklerine vurgu yapan, daha çok sevgi ve merhamet içerikli hitapların seçilmesi Türk kültürünün dil ve dünya görüşü gerçeklerindedir. Yaşıtlara yönelik ise daha esnek bir tutum söz konusudur. Tanıdık yetişkin yaşlılara genellikle kendi isimleri ile birlikte seslenildiği gibi saygı kaygısıyla ya da aradaki samimiyetin göstergesi olarak çeşitli değer sözlerinden oluşan hitapların tercih edilebildiği görülmektedir. Türk toplumunda akrabalık ilişkilerine verilen önem, dilde de yansımasını bulmuştur. Tarihî ve Çağdaş Türkiye Türkçesi metinlerinde akrabalık ilişkisi bulunan anne, baba, evlat, kardeş, büyük baba, büyük anne, torun; amca, dayı, hala, teyze ve bunların çocukları; enişte, bacanak, kayınbirader, yenge, görünce, baldız, elti, damat, gelin, kayınbaba, kayınvalide gibi konumlarda bulunanlara yönelik genellikle ilgili akrabalık adları ile seslenilmekte, hitap

çeşitliliği akrabalık adları ile koşutluk göstermekte ve bu seslenme biçimleri bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmektedir (Alkan Ataman 2018: 681-684). Söz konusu hitap ve adlandırmalar, Türk toplumunun millî-kültür değerlerini, adetlerini, törelerini ve hayat tarzını yansıtmaktadır.

Bu kapsamda “yenge/yengeciğim”, “teyze/teyzeciğim”, “dayı/dayıciğim”, “anne/anneciğim”, “baba/babacığim”, “abi/abiciğim” ve “bacı/bacım” gibi Türk hitap ifadeleri, her zaman akrabalık ilişkilerini yansıtmamaktadır. Söz konusu hitap ifadeleri, günlük hayatta çeşitli bağlamlarda aralarında akrabalık ilişkisinin söz konusu olmadığı bireyler arasında hitap olarak kullanılabilen ve semantik yapılarında millî-kültürel değerler içermektedir. Bu hitapların görünen boyutunda nesnel ögeler ile onlarla karşılıklı etkileşim içinde olan öznel ögeler birlikte barınmaktadır (Özer 2014: 159). Yine, çağdaş Türkiye Türkçesi metinlerinde, tanınmayan yaşça büyük kimselere de tıpkı tanınan yaşça büyük kimselere yönelik hitap şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu hitapların çoğunluğunu, muhatapın yaşına, durumuna ve cinsiyetine göre seçilen akrabalık adları oluşturmaktadır. Söz gelimi seslenen bir çocuk farz edilirse ve muhatap bir delikanlıya “ağabey”, genç bir kıza “abla”, orta yaşlı bir erkeğe “amca”, “dayı”; orta yaşlı bir hanımsa “teyze”, bazı bölgelerde “hala”; yaşlı bir amcaysa “dede”, “baba”; yaşlı bir teyzeyse “anne”, “valide”, “nine” gibi hitaplar ya da bunların küçültme ve teklik birinci şahıs iyelik ekleri ile genişletilmiş biçimleri kullanılmaktadır (Ataman 2018: 596-597).

Görüldüğü gibi Türk kültüründe büyüklere adlarıyla hitap etmemek ve adları *hanım*, *bey* gibi bir unvanla veya *amca*, *teyze* gibi bir akrabalık adıyla kullanmak, yerleşik bir tutumdur. Bu, toplumda kabul gören değerler sisteminin, millî, kültür dil-dünya görüşünün hitap biçimlerine yansımış bazı örnekleridir. Türk kültürü; inançlar, adlar, seslenmeler konusundaki duyarlılığı oldukça üst seviyelerde bulunan bir millî kültür dil-dünya görüşüne sahiptir. Bu bağlamda örneğin, saygı duyulan din büyüklerinin adları çocuklara verildiğinde, onları *Ayşe*, *Fatma*, *Hatice* diye çağırmanın bazı yörelerde adların asıl sahiplerine saygısızlık addedildiği ve bu sebeple resmî veya gayri resmî biçimde *Ayşeli*, *Fatmalı*, *Haticeli* gibi adların tercih edildiği bilinmektedir (Karahan 2009: 6). Bu durum yansıdığı bir örnek de Türk kültürüne özgü, *Muhammed* isminin kısaltılmış/değiştirilmiş biçimi olan *Mehmet* ismidir. Çağırılarda, hitaplarda ve benzeri durumlarda Peygambere saygısızlık olacağı düşüncesiyle *Muhammed* ismi, *Mehmet* biçiminde, çocuklara verilmiştir.

Bunun yanında bireylerin aile içinde birbirlerine sesleniş biçimlerinde oldukça farklı boyutlar ve çeşitlenmeler dikkati çekmektedir. Türk lehçelerinde eşlerin birbirlerine seslenmesi sırasında çocukları üzerinden bir tanımlama ve adlandırmaya gittiği görülmektedir. Örneğin Tatar Türklerinde kadın eşine hitap ederken “onun babası” anlamına gelen *etise/ettese* şeklinde, erkek eşine seslenirken ise “onun annesi” anlamına gelen *enise* hitabına başvurur. Böylece, üçüncü teklik kişi iyelik eki, sahip olma öznesiyle somutlaştırılmakta, eğer eşlerin Murad adlı bir çocukları varsa, “Murat’ın babası”, “Murat’ın annesi” şeklinde birbirlerine seslenmeleri söz konusu olmaktadır (Yoldaşev 2012: 443-444). Aynı durumun Altay Türkçesi için de fakat diyakronik çerçevede geçerli olduğu görülmektedir. Altay Türkleri tarihin daha eski dönemlerinde eşlerin, yaşlı akrabaların yanında kocalarının adlarını kullanarak seslenememesi geleneği günümüz hitaplarına, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin tercih edilmesi şeklinde yansımıştır. Böylece, günümüzde de *caanazı* “büyük annesi”, *ecezi* “ablası” gibi kullanımlar bu çerçevede dikkat çekicidir (Güner Dilek 2007: 547). Batı Anadolu’da teyzeleri ile birlikte büyüyen veya bakımları büyük oranda teyzeleri tarafından yapılan çocukların teyzelerine *aba/abla* şeklinde hitap etmelerini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Aile içi ilişkilere verilen değerin millî kültür dil-dünya görüşü bağlamında yalnızca hitap sözlerine değil, kullanılan eklere de yansıdığı görülmektedir. Örneğin, Hakas Türkçesinde yaşça büyük akrabalara hitap ederken özel vokatif tonlamalarının dışında mutlaka ikinci teklik kişi iyelik eki kullanılmaktadır. Dedeye hitap ederken sadece *aga* (dede) değil, *agan* (senin deden) demek gerekmektedir. Hakaslar, amca/dayıya hitap ederken *achan* (senin amcan) derler ve bu durumda *amca* sözcüğü Hakas dilinde *achadır*. Ablaya hitap sırasında ise sadece *chacha* (abla) değil, tam olarak “senin ablan” anlamına gelen *çatsan* ifadesine başvurmak gerekmektedir (Yoldaşev 2012: 443). Türkçenin lehçelerinde, yaşça küçük akrabalara hitap sırasında kullanılan sözcüklerin, sevgi anlamı veren küçültme eki ve birinci teklik şahıs iyelik ekinin birleşmesi ile ortaya çıkması ise karakteristik bir durumdur. Çocuklara hitap sırasında genel olarak Özbek Türkçesinde *bolajonim* (benim çocuğum); Tatar ve Başkurt Türkçesinde *balakayım*, *bebekeyem* (benim öz çocuğum), Çuvaş Türkçesinde *pepekemcem* (benim öz bebeğim); erkek çocuğa hitap ederken, Tatar Türkçesinde *ulikayım* (oğlum), Özbek Türkçesinde *ugliçinam* (oğlum); kız çocuğuna hitap sırasında Başkurt Türkçesinde *kızıkayım*, Çuvaş Türkçesinde *heremcem*; küçük kız kardeşe hitap sırasında, Özbek Türkçesinde *singlijonim* vb. hitaplar kullanılmaktadır (Yoldaşev 2012: 445). Görüldüğü gibi dilde seslenme biçiminde kullanılacak eklerin asırlar içinde dil-dünya görüşü kapsamında şekillendiği ve dili konuşanların bu kuralların dışına çıkmasının kültürel değerlere aykırı olarak kabul edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu durum, hitaplardaki ve hitapların oluşumunda ek vb. diğer tüm birimlerdeki millî kültür dil-dünya görüşünün yansımalarının boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hitaplar aslında toplumun dünyaya bakış açısına, onu algılama biçimine, gözlem yeteneğine, kültür seviyesine ve kullandığı dilin betimleme gücüne işaret etmeleri yönüyle dilin ifade yeterliliğinin de göstergeleridir. Her toplumda iletişim adabını belirleyen toplumsal kurallar bulunmaktadır. Bir hitap sözcüğü, aynı toplumun farklı katmanlarında veya bir ülkenin değişik bölgelerinde birbirinden farklı işlevleri yerine getirip başka anlamlar ifade edebilmektedir (İmamova 2010: 1-10; Alkan Ataman 2018: 11-12). Bu bağlamda hitap ifadelerinin farklı toplum ve dillerde olduğu gibi bazen yakın akraba dillerinde de tam karşılıklarının bulunmayabiliyor olması dikkat çekicidir. Bu kapsamda örneğin, güzellik konsepti kapsamında Kazak Türkçesinde kullanılan *Batagöz* yaygın bir kadın adıdır. Bu ad, deve yavrusunun gözleri üzerinden güzellik ifadesine yapılan bir vurgudur. Çocuklara ya da yaşça küçüklere karşı şefkat dolu küçültme hitap ifadeleri olan *Botam*, *Botakami* *Bogaşım* gibi isimler de bu kapsamdaki örneklerdir. Türkiye Türkçesinde ikinci bileşen kısım (*yavru*) sık sık kullanılmakla birlikte *Bota* (deve yavrusu) yalın hâliyle Türkiye Türkçesinde kullanılmamakta ve aktarılmak istenildiğinde de “deve yavrusu” olarak çevrilmektedir. Türkiye Türkçesinde çocuklar için yaygın kullanılan *yavrum* hitabı ise Kazak Türkçesine, *Balapanım*, *Kulnım*, *Botam* şeklinde aktarılabilmektedir. Bu durum, imgelerin oluşturulmasında akraba dillerde bile dilin dünya görüşüne bağlı olarak farklı çevrelerin söz konusu olabileceğinin göstergesidir (Özer 2014: 159-160).

Yine, bir dilin diğer lehçelerinde bazı hitapların anlamlarının ve yerine getirdikleri işlevlerin farklılık arz ettikleri ya da zamanla ortadan kayboldukları da bilinmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde nezaket anlamı taşıyan seslenmeler incelendiğinde, nezaket anlamı taşıyan öğelerin her iki lehçede farklılık arz ettiği görülmektedir. Bay, bayan, bey” gibi kullanımların, Türkiye ve Özbek Türkçelerindeki nezaket görünümleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Türkiye Türkçesinde nezaket anlamı taşıyan “bey, hanım, bay, bayan, efendi” gibi birçok sözcüğün Özbek Türkçesinde aynı anlamı taşımadığı; ancak seslenmelerin her iki lehçede de nezaket, saygı ve sevginin

ifade edilmesinde büyük bir öneme ve işleve sahip oldukları görülmektedir. Yine, Özbek Türkçesinde büyüklere hitap ederken iyelik eki kullanılmamakta, iyelik ekleri yalnızca küçüklere hitap edilirken, onlara beslenen sevginin derecesini göstermek maksadıyla kullanılmaktadır (İmamova 2010: 2-10). Bununla beraber, eğer ayrı bir konumda bulunan vokatif sözcüklerini saymazsak vokatif hâlindeki bazı hitap sözcüklerinin -örneğin, Yakut Türkçesindeki dedeye hitap sırasında kullanılan *hotuoy* sözcüğü gibi- zamanla kaybolması (Yoldaşev 2012: 445) da bu kapsamda kültürdilbilim ve millî kültür dil-dünya görüşü bağlamında dikkat çekici bir durumdur.

Bununla birlikte, bir toplumda anne, eş, sevgili, anneanne, hala, teyze gibi çok yönlü akrabalık ilişkilerinde rolü olan, sosyokültürel yaşamda son derece önemli etkinliği bulunan kadınlara yönelik oluşturulmuş olan hitaplar da bir dilin sözcükleri içinde önemli bir yer tutmaktadır. Kadınlara yönelik hitaplar aynı zamanda, toplumda kadına verilen ya da kadının edindiği yerin, önemin, saygınlığın, değerinin de yansıtıldığı kültürel göstergeleridir (Yıldırım 2017: 124). Bu çerçevede Türk kültür tarihinde kadına yönelik hitapların görülebildiği başlıca kaynaklardan biri olan Dede Korkut Kitabı içinde yer alan çok sayıda hitap dikkat çekicidir. *Sultānum, Hānum, Anam kisi, kızum kişi; Aǰ südin emdügüm éadunum ana/Aǰ südin emdügüm hātün anam; Aǰ pürçeklü 'izzetlü canum ana/Aǰ pürçeklü 'izzetlü canum anam; Aǰ pürçeklü 'izzetlü hātün anam; Cānum ana; Başum bahtı; Evüm tahtı; Evden çıkub yöriyendę selvī boylum/Kalkubanı yöriyendę Tübā boylum; Topugında sarmasanda kara saçlum; Kurlu yaya benzer çatma kaşlum; Koşa badem sıǰmayan tar aǰızlum; Güz almasına benzer al yanaklum; Kadunum; Görklüm; Yer basmayub yöriyen selvi boylum; Kar üzerine kan tammış gibi kızıl yanaklum; Koşa badem sıǰmayan sar aǰızlum; Kalemciler çaldığı kara kaşlum; Kıvrımsı kırk tutam kara saçlum* bunlardan bazılarıdır (Şen 2008: 633-636).

Dede Korkut anlatılarında kadına yönelik hitaplarda karşı tarafın adı, cinsiyeti, görevi, sesleniş anındaki eylemleri, akrabalık ilişkisi, soyu ve olgunluk aşaması esas alınmakla birlikte özellikle kadının dış görünüşü, erkeğin gözündeki değeri, karakteri ve soyu üzerinden olumluların yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, birinci tekil kişi ekinin sağladığı sahiplenme duygusundan ve +cUK ekinin sevgi işlevinden de hitabın olumlu bir yapı kazanması için faydalandığı görülmektedir. Buradaki hitaplarda kullanılan sözcük ve sözcük öbeklerinin büyük kısmının ufak değişmelere uğratarak günümüzde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum kültürel devamlılığın çarpıcı bir örneğidir. Yine, hitaplarda dış görünümün ön plana çıkartılması, eski Türklerin, kadına hitaptaki iltifat olgusunu güçlendirmek için kavram aktarımı da dahil türlü anlatım imkanlarından yararlanmış olduğunu göstermektedir (Şen 2008: 640). Bu bakımdan Dede Korkut Kitabındaki kadına yönelik hitaplar, Türk inanç ve kültüründe tarihî çerçevede kadın algısının ve kadına verilen değer, kısacası millî kültür dil-dünya görüşünde kadının konumunun önemli yansımalarını içermektedir.

Türk kültüründe kadının yüceltilmesinin, ona karşı duyulan minnetin ifadesinin hitaplar aracılığıyla dile yansıtıldığını gösteren çok sayıda örnekten söz etmek mümkündür. Bu yansımalar çağdaş Türk yazı dillerinin söz varlığında yer alan hitaplarda da kendini göstermektedir. Kadına saygının ifadesini gösteren hitap örnekleri Türk dilinin ve buna bağlı lehçelerinin sözlüklerine ve anlatılarına da geniş ölçüde yansımıştır. Bu kapsamda *Abıcık, acay, acıy, akacın, akay, akayıñ, bıcam, caan ece, ecebis, eciy, kağay, kağıy, kegey, kegeyim, mamay, tada, taday, aba, bacı, emigızı, hanım, hanımcan, hanım-hatın, abla, adanminañ, barışnya, aşhi kart, apay, ayım, aba, barışni, biykeç, cenğey, cenğetaı, analıh, baciwyengeşe, begim, bibi, opa, oyimposhsha, boy bikä, avay, ulug kadınım, mama, banu* bu hitaplardan bazılarıdır (Yıldırım 2017: 125-126). Çağdaş Türk yazı dillerinde sevgi ve

şefkat duygusu içeren hitapların genellikle anneye yönelik olmakla birlikte anne dışında, kız kardeşler, kadın akrabalar ile ilgili olarak da kullanıldığı da görülmektedir. Bunlardan bazıları; *Ecek, eneke, ey eniyem, ey esem, babucuk, mali, malü, mamu, mari abığa, abıla, çaçañ, çoraam, iceñ, icecen, uucañ, anam, biyke, biykeşcan, gävhar şırağ, jan apa, jeñgejan, kelinjan, mamajan, apake, apatay, baybişe, biykeşcan, şeşeke, apakelep, apakem, eneke, ardağım, ana apay, anay, apte, totaykadam, anem, anayım, aneyim, abay, acay, apaw, apay, xala, balam, danalardıñ danası, doslarım, hoşlarım, kenişim, aylanay, canım ena, cänim mämä, e balam, enacan, mamacan, mehriban, ojyon, onajon, onaxon, opajon, karaamniñ odu, baarımniñ kögü, kennim, uruum, dunmam, apican, apicënim, enike* şeklinde aktarılabilir (Yıldırım 2017: 128-129).

Türk toplumunda kişiler nişanlılarına, sevgililerine veya ilgi duyduklarına yönelik de birçok hitap şekli kullanmıştır. Burada dikkati çeken iki husustan ilki, kadınların beylere seslenmek üzere aktarma yaptıkları hayvanların güç ve kuvvetleriyle, erkeklerin aktarma yaptıkları hayvanların ise sevimlilikleri ve nahiflikleri ile bilindiğidir. Diğer husus ise kadınların aktarma yaptıkları organ, değerli taş, yiyecek adı sayısının erkeklerin kadınlar için yaptıklarından çok daha az olması ve kadınlarca erkekler için çiçek veya bitki adlarından aktarma yapılmamasıdır. Tarihî ve Çağdaş Türkiye Türkçesi metinlerinde erkeklerin ve kadınların nişanlılarına, sevgililerine ve ilgi duyduklarına kullandıkları hitaplara bakıldığında, erkeklerin kullandıkları hitapların sayısının kadınların kullandıkları örneklerin sayısından çok daha fazla olduğu görülmektedir. Yine nişanlılara, sevgililere ve ilgi duyulanlara yönelik hitap sayısının eşlere yönelik kullanılan hitap sayısından fazla olduğu dikkati çekmektedir (Alkan Ataman 2018: 683).

Kadına yönelik hitaplar içinde sayıca en fazla olanların ise aşk ifadesi taşıyanlar olması dikkat çekicidir. Bu hitaplarda sevilen kadına en güzel ve en etkili şekilde seslenmek amaçlanmaktadır. Kadına yönelik hitap örnekleri incelendiğinde kadına daha çok “sevgili, yâr, yoldaş, ömür yoldaşı, can yoldaşı, eş dilber, can, canan” gibi hitaplarla seslendirildiği görülmektedir. Ayrıca “yürek” ve “gönül” sözcüklerinin kullanımıyla oluşturulmuş, sevgiliyi/eşi en değerli varlık olarak nitelendiren hitap örnekleri de bulunmaktadır. Sevgilinin/eşin göz bebeği, göz nuru olarak görüldüğü, güzelliğine vurgu yapıldığı hitap kullanımları da çağdaş Türk yazı dillerinin söz varlığında önemli bir kısmı kapsamaktadır. Kullanım amacı ve seslenme sözcüğü ne olursa olsun aşkı ifade eden hitapların odak noktasını kadına duyulan sevgi oluşturmaktadır (Yıldırım 2017: 131). Olumsuz anlamlar içeren sözcüklere gelen birinci tekil şahıs biçimbirimlerinin kullanımıyla oluşan *bebişim, canım, cicim, şekerim, güzelim, ballarım* gibi kullanımlar sevgi ve benimsemenin dil kullanımlarındaki göstergeleridir. Kadına yönelik kullanımları daha yaygın olan bu seslenme öğeleri, toplumsal algıda yer alan kadın imgesine özgü ipuçları da içerir (Akata 2018: 74).

Çağdaş Türk yazı dillerinde kadınlara yönelik hitaplarda benzetme unsurunun kullanıldığı örneklerden bazıları; *koo kırlañ tumçuktu, tolu ay, ahu, ahu balası, ahu ceyran, alagöz, ay gabaglı, bulut zülflü, bülbül nevalı, ceyran balası, dağın, lalası, durna avazlı, dürdane dişli, maral, maral bahışlı, melek, mercah bahışlı, nazkı ceyran, sona, şeker gülüşlü, şeyda bülbül, tülek terlan, yanağılma, al gülüm, bülbülüm, üyniñ fidanı, üşecek tal, mor melevşe, kızıl gül* (Yıldırım 2017: 132-133) şeklinde aktarılabilir. Benzetmeye dayalı hitaplar, kadınlara yönelik olarak kullanılan diğer hitaplara oranla daha edebî bir söyleme sahiptir. Benzetme ağırlıklı hitap örneklerinin edebî sanatlarla birleştirilerek kullanılmış olması hitapların sadece seslenme, çağırma amaçlı kullanılmadığının, söze edebî bir değer katıldığının, etkileyciliği artırmanın hedeflendiğinin de göstergesidir. Hitap eden kişi, aşkını kalıplaşmış sözcüklerle ifade etmek yerine sözü daha etkili kılmak, duygularını daha

güzel hissettirmek için benzetme sanatını kullanmayı tercih etmektedir. Bu nedenle kadının benzetmelerle övüldüğü hitap örnekleri sözlüklerde değil, çoğunlukla destan, türkü, şarkı ve manilerde yer almaktadır (Yıldırım 2017: 133).

Türk kültüründe kadına yönelik hitaplarda en çok örneği bulunanlar aşk duygulu hitaplardır. Aşk hitaplarını, sevgi ve şefkat içerikli kadın hitapları ve saygı ifade eden hitaplar takip etmektedir. Çağdaş Türk yazı dillerinde kadına yönelik hitaplar genellikle olumlu duygu ve düşüncelere bağlı olarak kullanılmıştır. Hitaplara sevgi, sadakat, aşk, samimiyet, saygı, koruma hisleri hâkimdir. Kadına yönelik kullanılan hitaplarda çoğunlukla olumlu duygular yer almakla birlikte bazı hitap örneklerinde kadının saygınlığı göz ardı edilmiş, olumlu duyguların yerini kadını değersizleştiren ifadeler almıştır. Çağdaş Türk yazı dillerinde olumlu duygu ve düşünce içermeyen kadın hitaplarının bazı örnekleri; *bîmürvet*; *aqlı kelte şaşı uzun*, *hereejoktar*, *kulugurlar* şeklinde aktarmak mümkündür (Yıldırım 2017: 133-134). Birçok dilin sözcüklerinde ve deyimlerinde kadını toplumsal bağlamda erkekten ayıran ve ikincil konumda betimleyen, böylece kadın adına bir dil-içimlik oluşturan özellikler taşıyan kullanımlara Türk dili ve kültüründe de rastlanılabilmektedir. Bu özellikteki hitapların sayısının diğer hitaplara oranla az olması toplumda kadına değer verildiğini, milletlerin kadını olumlu özelliklerle nitelendirdiğini göstermektedir. Kadına olumsuz hitap sayısının çok az olması, Türk toplum düzeninde kadının yeri ve öneminin yansımasıdır.

Öte yandan, Erzurum'dan derlenen hitap sözleri üzerinden Anadolu'daki eşlerin birbirlerine seslenmelerinin coğrafi bölge, sosyokültürel durum, evlilik yaşı ve dönemleri vb. gibi değişkenler temel alınarak incelendiği bir çalışmada (Sakaoğlu, 2015) *gülüm*, *nar çiçeğim*, *zeytin gözüm*, *bir tanem*, *ceylanım*, *cicim*, *şirim* gibi romantik kullanımların yanı sıra Erzurumlu hanımların eşlerine yönelik *akıllı*, *akılsız*, *angıt* "vurdumduymaz", *arsız*, *babamın gelini*, *bahdavar* "talihli", *beter* "arsız", *çığız* "oyun bozan", *cinni*, *çirkin*, *çorli* "hastalıklı", *dadaş*, *deli*, *densiz*, *derdi yok*, *efendi*, *er*, *geven* "deve dikeni", *koçum*, *gollik* "kısa boylu", *gülüş* "güler yüzlü", *hacı*, *herif*, *hoyrat* "çirkin", *hozan* "sürülmemiş tarla", *yiğit*, *şergada* "geçimsiz", *tosbağa*, *ülfet* "dost", *yelloz*; erkeklerin ise eşlerine yönelik *alem*, *avrat*, *bayan*, *beynamaz*, *çocuklarının anası/uşakların anası*, *densiz*, *dilbaz*, *dilber*, *evün direği*, *felek*, *gezegen*, *gız gari/kız karı*, *güzel*, *gözüm*, *gülperi*, *kan ayaklı*, *kaşık düşmanı*, *koroğlu*, *kül döken*, *malım*, *zenne*, *yaramaz* gibi hitap biçimlerini kullandıkları ve eşlerin birbirlerine seslenmelerinin "evliliklerinin ilk zamanlarında", "evliliklerinin ilerleyen yıllarında", "özellikle çocukların ya da büyüklerin yanlarında" ve "yaşlılık dönemlerinde" gibi birbirinden farklı dönemlerde farklı biçimlerde sınıflandırılarak incelenebileceği dikkati çekmektedir (Sakaoğlu 2015: 7-8). Bu durum, eşlere hitap konusunun, ilgili bağlamlara göre incelenmesi gerektiğini ortaya koymasından önemlidir. Örneğin, eşlerin birbirlerine hitaplarının Anadolu'nun farklı bölgelerinde ve geçmişte genellikle soğuk ifadelerden oluşabildiği görülmekte, bunun sebebinin ise eşlerin birbirlerine isimleriyle ya da çeşitli sevgi sözcükleriyle hitap etmelerinin "ayıp" sayılabilmelerinden kaynaklandığı bilinmektedir. Bu, eşlerin birbirlerine sevgi ifadelerini içeren hitaplarla seslenmedikleri anlamına değil, başkalarının yanında bu şekilde seslenemedikleri anlamına gelmektedir.

Nitekim, yapılan çalışmalar, tıpkı diğer tüm hitap biçimlerinde olduğu gibi hem akrabalık çerçevesinde şekillenen hitaplar genelinde hem de eşlerin birbirlerine hitapları örneğinde, kullanılan hitapların bağlama göre çeşitlendiğini göstermektedir. Bu çerçevede, Kars ili örneğinde eşlerin birbirlerine hitapları üzerinde gerçekleştirilen sosyo-edimsel bir çalışma (Han vd., 2019) hem kadınların hem de erkeklerin yalnızca eşlerine en çok isimleriyle ve sevgi sözcükleriyle hitap ettiklerini, saygı sözcükleri, lakap vd. nadiren kullandıklarını, kadınların sevgi sözcüklerini erkeklere nazaran daha çok

tercih ettiklerini, yaşadıkları yer bakımından hem köy hem de şehirde ikamet edenlerin eşlerine yalnızken en çok isimleriyle ve sevgi sözcükleriyle hitap ettiklerini, saygı sözcükleri, lakap vd. nadiren kullandıklarını ancak, şehirde yaşayanların köydekilere nazaran eşlerine sevgi sözcüklerini daha çok kullandıklarını göstermektedir. Çalışmanın sonucunda, erkek ve kadınların eşlerine çocuklarının yanlarındayken en çok isimleriyle, sevgi ve saygı sözleriyle hitap ettiği, en az lakap ve diğer sözcükleri kullandıkları, ayrıca, erkeklerin isim ve saygı sözcüklerini, kadınların ise daha çok sevgi sözcüklerini tercih ettikleri belirlenmiştir. Bulgular şehirde yaşayanların eşlerine isimlerini, sevgi ve saygı sözcüklerini köydekilere göre daha çok kullandıklarını göstermiş, erkekler hitaplarında isim ve saygı sözcüklerini kullanırken, kadınların daha duygusal olmaları sebebiyle hislerini yansıtmak için eşlerine hitap ederken daha çok sevgi sözcükleri kullandıklarını ortaya koymaktadır. Köyde ve şehirde yaşayan eşlerin arkadaş gruplarının yanındayken birbirlerine en çok isimleriyle ve sevgi- saygı sözleriyle hitap ettiği, en az lakap ve diğer sözleri kullandıkları, bununla birlikte şehirde yaşayanların eşlerinin isimlerini köydekilere göre daha çok kullandıkları tespit edilmiştir. Eşlerin samimi olmadığı ve yabancı kişilerleken ise birbirlerine en çok isimleriyle, saygı ve sevgi sözleriyle hitap ettiği; erkeklerin isimleri kullanmayı, kadınların ise saygı sözcükleriyle hitap etmeyi tercih ettikleri, köyde ve şehirde yaşayan eşlerin samimi olmadığı ve yabancı kişilerin yanında en çok isimleriyle, saygı ve sevgi sözleriyle hitap ederken en çok lakap ve diğer sözleri kullandıkları, ancak şehirde yaşayanların eşlerine isimleriyle köydekilere göre daha çok hitap ettikleri belirlenmiştir (Han vd. 2019: 166-175).

Bunun yanında Anadolu'da erkeklerin kendi aralarında veya erkeklerin çoğunlukta olduğu ortamlarda konuşurlarken genellikle eşlerinin adlarını anmayıp bunun yerine bazı başka adlandırmalara başvurdukları dikkati çekmektedir. Bunun temelinde ise eşinin adını başka erkeklerin yanında söyleyen veya eşini başka erkeklerin yanında öven erkeğe hoş bakılmamasının etken bir yönlendirici olduğu belirtilebilir. Bu çerçevede, *bizim avrat*, *bizimki*, *çocukların anası*, *hacı*, *hısım*, *içişleri bakanı*, *el/in kızı*, *evdeki* gibi gıyabi adlandırmalara başvurulduğu görülmektedir. Burada, Anadolu'da erkeklerin eşleri için bu tür adlandırmalar başkalarının yanında kullandıklarına, kendi aralarında ve aile içi konuşmalarında *hazine*, *gözümün çırası*, *gözümün nuru*, *hayatım* gibi hitaplara başvurdukları bilinmektedir (Gökşen 2015: 45-47). Öte yandan, kırsal bölgelerde erkeklerin eşlerine yönelik *avrat*, *kadın*, *karı*; kadınların da eşlerine yönelik *adam*, *herif*, *koca* gibi hitap biçimleri söz konusudur ki bu hitap biçimleri o toplumdaki bireyler tarafından doğal karşılanmaktayken bu sözcükler kentlerde yaşayan eşler arasında duyulduğunda öncelikle normal görülmemekte ve genellikle eşlerin birbirlerine kızgın olduklarının düşünülmesine yol açabilmektedir. Yine çocuklarına anne veya babalarının isimleriyle birlikte birden çok isim veren aileler, büyüklerinin yanında çocuklarına koymuş oldukları annelerinin veya babalarının isimleriyle seslenmeyi uygun görmeyip başka adlarla seslenmeyi tercih etmektedirler (Alkan Ataman 2018: 12).

Bütün bunlar, karşıdaki kişi hakkındaki duygu ve düşüncelerin hitaplar aracılığıyla ne ölçüde dışavurulabileceğinin de millî kültür dil-dünya görüşünün yansıması olduğunu ve bağlamlara göre değişkenlik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda yine, Anadolu'nun pek çok yöresinde gelinin damat tarafından yakınlarının isimlerini söyleyememesi, kendinden küçük olanlara hitap ederken bile "abi" demesinin gerekliliği de aynı doğrultuda değerlendirilebilir. Bu kapsamda evlilikle ilgili gelişen tabulardan biri olarak gelinin eşinin aile üyelerine karşı hitap etme yasağı aynı zamanda güveyin de aile üyelerinin yanında geline adıyla hitap etmesi yasağı ile birleşir. Buna göre gelin güveye "adam", "herif", "onun babası" gibi sözcüklerle ya da varsa kızlarının adıyla hitap ederken

güvey de geline “karı”, “kız”, “onun anası”, “şey” gibi hitaplarla seslendiği görülmektedir. Söz konusu ad ya da sevgi sözcükleriyle hitap etme yasağının genelde bir ömür boyu sürebildiği görülmektedir (Yolcu 2014: 299). Yine, yer yer büyüklerin yanında çocuğun sevilmemesi gibi eşe karşı normalde kullanılan hitap biçimlerinin kullanılmasının da “ayıp” sayılması, bu kapsamda değerlendirilebilir.

Yine, Balıkesir yöresi örneğinde yapılan bir çalışma, Türk kültüründe örneğiyle az karşılaşılan bir örnek olarak eşlerin birbirlerine çocuklarının adları ile hitap ettiklerini göstermektedir. Buna göre, çok çocuklu ailelerde ailenin en büyük çocuğunun adıyla veya ailenin en büyük kız ve erkek çocuklarının adıyla hitap etmenin, yörede uzun yıllardır devam eden bir tutum olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede eşlerin birbirlerine, örneğin çocuğun ismi Ayşe ise erkeğin eşine *Ayşe* diye hitap ettiği, çocuklarının ismi Ahmet ise kadının kocasına *Ahmet* şeklinde hitap ettiği görülmektedir. Örtmece kapsamında değerlendirilen ve sosyokültürel bağlamdan kaynaklanan bu hitaplaşma biçiminin yeni kuşaklar arasında çok tercih görmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, geleneksel dünya görüşünde yeni gelinin “evin yabancısı” olarak kabul edilmesi, ev iyelerinin kötülüğünden korunma, baba evini terk eden gelin için bu iyeleri yanıltma ve güvey evine gidildiğinde yeni ev iyeleri ve ata ruhları açısından gelinin yabancılığını giderme ve korunma amaçlı isminin doğrudan söylenmesini veya bunun tam tersi bir biçimde gelinin güveye adıyla seslenmesini tabu davranışlarla kısıtlayabilmiş olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Böylece, geline çocuğunun adıyla seslenilmesi, evin koruyucu ruhlarını “eve ait” bir adla “kandırılması”na gönderme yapmaktadır. Damada yönelik aynı davranış kalıbı ise anaerkil ve ana-yerli evlilikte statülerin değişmesi ile aynı olgunun tersine çevrilmesi üzerinden açıklanmaktadır (Aça 2018: 155-162).

Tüm bunlarla birlikte sosyal gruplar kendi sosyal çevrelerine özgü konuşma ve dil tercihlerinde bulunmakta ve burada söz konusu edilen çeşitlenmeler meslek, sosyal statü, yaş, cinsiyet gibi dil dışı etkenlerle ortaya çıkmaktadır. Örneğin, toplumsal değer yargıları ile toplumsal cinsiyet rolleri, kısacası sosyokültürel yapı kadın ve erkek dil ve konuşma biçimlerini şekillendirmekte, her cinsiyet örneğinde kabul edilen bazı konuşma düzenleri, normları meydana çıkmaktadır (König, 1992; Türker, 2001; Kocaer, 2006; Dağabakan, 2016; Aktaş vd., 2017). Bir toplumda kadının ya da erkeğin genel konuşma özellikleri, nerede nasıl ne kadar ve hangi konuda konuşabileceği gibi daha pek çok konu sosyokültürel normların güdümünde ve gizli bir kabul olarak kodlanmış hâldedir. “Kadın nazik olmalıdır/konuşmalıdır”, “erkek dilediği gibi konuşabilir” ya da “kadınların argosu yoktur”, “kadın küfür etmez” algı ya da kabulünü dışlayan göstergelerin sayısı az değildir (Bingölçe, 2001; Kocaer, 2006) Öyleyse toplumsal kabul ile gerçekte olan arasında bir uyumsuzluktan söz edilebilir ki bu durum bir çelişki değil; aksine dil, kültür, toplum ve insan arasındaki etkileşimlerin olağan bir sonucudur. Bu durumu, farklı değişkenler ve örneklemeler kapsamında çok sayıda husus üzerinden sınamak mümkündür. Bütün bunlardan hareketle her iletişim olayının ve biçiminin kendine özgü dokusu içinde ortaya büyük çeşitlilikte hitap birikiminin çıkması söz konusu olabilmektedir. Bu durum aynı zamanda, hitapların her durum ve bağlamda, iletişimi gerçekleştirenlerin birbirleri arasındaki ilişkilere ve etkileşimler göre çözümlenmesi gerektiğine de işaret etmektedir.

Bu çerçevede Türk kültüründe hitaplar konusu yalnızca Türk dili hakkında değil, dilin toplum ve kültür arasındaki karşılıklı etkileşimleri çerçevesinde Türk kültür tarihi, düşünce ve düşünme evreni, halk felsefesi, inançları, mitolojisi, sosyokültürel değerleri ve kabulleri ile Türk dili arasındaki karşılıklı ilişkileri, kısacası Türk dil-dünya görüşünü yansıtan çok yönlü bir olgu şeklinde karşımızda durmaktadır. Nitekim Türk toplumunun kullandığı hitap sözlerinin tamamı, ait olduğu Türk kültürünün dile yansımış hâlidir.

Hitaplara bakıldığında, Türklerin hayata dair görüşlerinden, gelenek ve göreneklerinden, inançlarından, eğitim durumlarından izler bulmak, bunun yanında gelişme ve yayılma alanlarında gözlenen tarihî ve sosyolojik değişimin izlerini hitaplarda görmek mümkündür (Alkan Ataman 2018: 687). Çalışmanın devamında, söz konusu bu değişimler çeşitli örnekler üzerinden ele alınarak çözümlenmiştir.

4.3. Türk Sosyokültürel Yapısındaki Değişim ve Dönüşümler Bağlamında Hitaplar

Bir toplumun dünya görüşünde, inançlarında, değerlerinde, tutum ve davranışlarında, kabullerinde, kısacası kültüründe gerçekleşen her türlü değişim ve dönüşüm, diğer dil ve iletişim olgularına olduğu gibi hitaplara da doğrudan yansımaktadır. Bu bakımdan, sosyokültürel yapıdaki, iletişim biçim ve süreçlerindeki değişim ve dönüşümler, toplumun ahlak anlayışı, töresi, görgüsü, her türlü manevi değer algısı ve bunun dile yansıması, hitaplardaki değişim ve dönüşümler üzerinden de takip edilebilmektedir. Nitekim, Türklerin ilk yazılı belgelerden itibaren günümüze kadar oluşturdukları eser külliyyatının bir bölümünden derlenen hitap biçimleri; hitapların büyük oranda değiştiğini ve yeni hitap biçimlerinin eskilerin yerini aldığını göstermektedir (Alkan Ataman 2018: 12).

Bu çerçevede örneğin, eşlerin birbirlerine hitapları kapsamında kuşaklar arasındaki farklılaşmaları inceleyen bir çalışmanın (Küçük, 2016) da gösterdiği üzere hitap biçimlerindeki değişimin sosyokültürel yapıdaki ve özellikle de aile yapılarındaki, kadının statüsünde gerçekleşen değişimle doğru orantılı bir gelişim sergilediği dikkati çekmektedir. Buna göre ataerkil yapının günümüzde geçmişteki ölçülerde egemen olmadığı, eşlerin ailelerinden daha bağımsız hareket edebildikleri bir ortamda hitap biçimlerini de kendi duygularıyla şekillendirebildikleri anlaşılmaktadır. Eşlerin kendi yaşam alanları içinde, aile büyüklerine sınırsız, koşulsuz ve süresiz saygı duyma, onlardan çekinme gibi zorunluluk algılarından uzaklaşmış olmaları, hitap biçimlerinin gelişimi ve değişimi bakımından da başlıca etkenlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, Anadolu'nun birinci ve ikinci kuşak kadınları (nineler ve anneler) yakın dönemlere kadar saygı odaklı geleneksel anlayışa göre kocalarına eşlerine/sevgililerine büyüklerin yanında ve hatta büyüklerin bulunmadığı ortamlarda da doğrudan adlarıyla hitap edememişlerdir. Günümüzde ise eşlerin birbirlerine rahatlıkla adlarıyla hitap edebildikleri ve "bey", "ağa", "efendi", "karı", "hanım", "hatun" gibi ifadelerin yerini "canım", "hayatım", "aşkıım" gibi ifadelerin aldığı görülmektedir. Üçüncü kuşağın temsilcileri birinci ve ikinci kuşağın temsilcileri gibi büyükler önünde eşe ya da sevgiliye hitap etmekten kaçınmamaktadırlar. Bu durumla ilgili olarak yine, birinci ve ikinci kuşak eşler arasında "flört" ya da "çıkma", "sevgili olma" gibi durumların yaygın olmayıp bu kuşakların genellikle "görücü usul"de evlendikleri için sevgililer arası hitap biçimlerinden söz etmenin de mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Hitabın söz konusu olabildiği durumlarda ise geçmişte daha çok "yavuklum", "sevdamım" "canım", "iki gözüm" gibi ifadeler kullanılmıştır (Küçük 2016: 36, 45-46).

Eşlerin ya da yakın ilişkisi bulunan kimselerin birbirlerine çeşitli bağlamlarda farklı yöntemlerle ya da birbirlerine geleneksel ve sınırları belirlenmiş biçimlerde hitap edebilmeleri ve benzeri kaygıların günümüzde artık büyük ölçüde ortadan kalktığı, dahası, eşlerin özel adlardan ziyade *canım*, *aşkıım*, *balım*, *bir tanem* gibi hitapları büyük küçük ayırt etmeden ailelerinin yanında veya başka ortamlarda kullanabildikleri, hatta yabancı dillerden alıntı *honey* "balım", *sweet* "şekerim", *darling* "sevgilim" gibi sözcüklerin de eşler/sevgililer arasında hitap olarak kullanılabildiği görülmektedir (Alkan Ataman 2018:

12). Bu bağlamda bireyler arası ilişkilerin çeşitlilik arz edecek şekilde gelişmesi, geniş aile tipinin küçük aile tipine dönüşmesi, eşlerin tanışma biçimleri, cinsiyet algısındaki değişimler, sosyal ve ekonomik rollerin eşitlenmesi gibi sebeplerle güncellenen hitap biçimlerine her gün yeni ifadeler eklenebilmektedir (Aça 2018: 155). Geçmişten günümüze kadar tercih edilen hitapların değişen değer yargıları ile koşut olarak mahiyetinin ve şekillerinin değiştiği, eskilerin yerini yenilerinin aldığı anlaşılmakta ve söz konusu evrilmenin yeni gelen nesillerle birlikte durmadan devam edeceği öngörülmektedir (Alkan Ataman 2018: vi-vii).

Hitap ifadesi kullanımı bir dilin içinde bulunduğu şartlardan, diğer dillerle olan alışverişinden, yöresel ağız özelliklerinden, medya ve teknolojinin dile yansımından etkilenmektedir. Özellikle son yıllarda televizyon, bilgisayar ve akıllı telefonların yaygınlaşması ile dil kullanımında yaşanan bazı yeni ifade tarzları ve değişikliklerin sonucunda hitap kullanımları da çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Örneğin, üniversite öğrencileri arasındaki hitap biçimleri üzerinde toplumdilbilim yaklaşımıyla gerçekleştirilen güncel bir çalışmaya (Aktaş vd., 2017) göre öğrencilerin günlük konuşmalarında sevgi, iltifat, nezaket, argo, küfür ve hakaret içeren hitap ifadeleri kullandıkları, öğrencilerin çoğunluğunun birbirlerine *canım*, *arkadaşım*, *aşkıım*, *bacım*, *başkan*, *bebeğim*, *bitanem*, *bro*, *canım*, *dostum*, *hocam*, *kanka*, *kanki*, *kanki canım*, *kardeş*, *kardeşim*, *kardo*, *kuzu*, *tatlım* gibi hitaplarla yöneldikleri görülmektedir (Aktaş vd. 2017: 582-594).

Yine ortaokul öğrencilerinin birbirlerine hitapları üzerine yapılan başka bir çalışma, ortaokul öğrencileri arasında en yaygın kullanılan (%53,5) hitap biçiminin *kanka* ve *kanki* olduğunu, bunun dışında en çok kullanılan *kardeşim*, *dostum* ve *arkadaşım* hitaplarının toplamının ise çok daha düşük bir oranda (%10) kullanıldığını göstermektedir (Özbay vd. 2015: 97). *Kanka* sözcüğünün kız ya da erkek fark etmeksizin ortaokul çocukları arasında açık ara en çok kullanılan hitap sözü olması, dil-dünya görüşü ile bunların dile yansımalarının son dönemlerde oldukça hızlı ve kesin bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiğine işaret etmektedir. Son dönemlerde günlük dilde ve genel ağda yaygın kullanılan seslenme öğelerinin başında kısaltma söz olarak değerlendirilen *kanka* ve *kanki*, *kank's* gibi türevleri ile *hemşo* (hemşehri), *arki* (arkadaş), *babuş* (baba), *panpa*, *panpiş*, *pampış*, *pompış*, *pamps*, *panps*, *reyis/reyiz* (reis) gibi hitaplar gelmektedir (Akata 2018: 71-73).

Yeni kuşak, popüler kültür içinde oluşturulduğu görülen diğer hitaplar arasından bazıları şöyle aktarılabilir:

abi/abey, *abliş*, *ablişko*, *ağa/aga*, *amele*, *anniş/annişko*, *arki*, *artiz*, *aşkem*, *aşkıım*, *aşkıısı*, *aşkilitta*, *aşkımişkom*, *aşkımişkom*, *aşkitellam*, *aşkito*, *aşkilitta*, *aşkitom*, *babiş*, *babişim*, *babişko*, *bademim*, *bağyan*, *baklavam*, *bal böceğim*, *bal böcüğüm*, *bal pötürücüğüm*, *başgan*, *başkanım*, *bebeğim*, *bebikom*, *bebişim*, *bebişko*, *bııcıriğim*, *bilader*, *bitekim*, *boy*, *böcüğüm*, *bro*, *buro*, *can kuşum*, *canımcım*, *canısı*, *canikom*, *cicikom*, *ciciş*, *cimcimem*, *cinalim*, *civcivim*, *conem*, *coni*, *cool*, *çıtırım*, *çikolatam*, *çomar*, *davar*, *emo*, *en bestim*, *girl*, *göbel*, *hacı*, *hafız*, *hamal*, *herif*, *işsiz*, *kamil*, *kanka*, *kanki*, *kanki can*, *kanki can pinciğim*, *kankicamping*, *kankito*, *kankito*, *kardeş/gardaş*, *kardo*, *karşim*, *keko*, *keş*, *kezo*, *kraliçem*, *kro*, *kuşum*, *kuzen*, *kuzi*, *kuzika*, *kuziş*, *küçük kurbağam*, *küçük tospağam*, *maldonaldo*, *mami*, *masko*, *mavişim*, *minnacığım*, *minnoş*, *minnoşum*, *moruk*, *muhtarım*, *nonoşum*, *oğlum*, *olm*, *ortak*, *özürlü*, *pampican*, *pamuğum*, *pamuk helvam*, *panpa*, *paşa*, *peder*, *piro*, *pitırcığım*, *pinciğim*, *pofuduğum*, *ponçığım*, *ponçik*, *ponpiş*, *ponpişim*, *popi*, *prensım*, *reyis*, *reyiz*, *sarsuk/samaruk*, *sayko*, *sefgilim*, *serserim*, *sista*, *soytarı*, *şapşik*, *şapşirik*, *şebeğim*, *şebelek*, *şımarığım*, *tadıım*

tuzum, tanem, tatlı belam, tatlış, tavşanım, teyzoş, tıpiş tıpişim, tomurcuğum, tontiş, tontonum, toprak, ufacığım, uşak, velet, yakışıklım, yavrum, yavruşum (Alkan Ataman 2018: 35, 672-676); (*bitter*) *çikolata, arkideş, aşkıcantom, aşkımsu, aşkısı, aşkilet, aşkilibilitom, aşkitella, aşkito, aşkitom, aşkitoşko, aşko, aşkoş, aşkoşum, babator, babito, baboli, babuş, bebekim, bebiko, bebiş, bebişim, bebito, beybi su, beybi, beybiliboy, beybisi, bro, cancan, canımcığım, canımın kıvrırcığı, caniko, canikom, canış, canışko, cankuş, cano, cavcav, cemaat-ı müslimin, cengaver, ciciş, cicişko, danacan, darling, devrem, dobik, dobiş, dobişko, dombalak, dombili, domuşuk, ellam, gardiş, genco, gundi, hacı, hacı baba, ibnetor, kank, kanka, kankaşk, kankeyta, kankeyto, kanki, kankilop, kankiş, kankit, kankito, kankitom, kankittin, kanklüpto, kankut, kapçık ağızlı, kardi, kardo, kenks, koç, koçero, koçito, kurban, kurbanı, ortağım, ortak, ortaks, orti, pampa, pampik, pampirella, pampişko, panpa, panpiş, pompışim, ponçığım, ponçik, poşet, şebelek, tırrek* (Özer 2019: 153-171).

Bu kapsamda, yeni kuşak hitaplar arasında özellikle gençlerce kullanılan hitapların geneline bakıldığında aslında kişiler arasında dikkat çekme, popüler ve farklı olma maksatlarıyla oluşturuldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu hitaplar semantik (*böceğim, şebeğim*), biçimsel (*olm* “oğlum”, *başgan, reyiz*), kültürel (arkadaşlara, evlatlara yönelik *sevgilim, aşkım* hitapları) olarak çeşitli boyutlarda gerçekleşen sapmalar vasıtasıyla meydana gelmiştir. Bu kullanımların en büyük nedeni, seslenenlerin normal dil düzleminden çıktıklarında dikkatleri daha fazla çekebileceğini düşünmesidir. Büyük ölçüde sosyal medya ve görsel iletişim araçları yoluyla yayılan söz konusu hitapların özellikle {+ş}, {+ko}, {+to} ekleri kullanılarak meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında geçmişte kızların ve erkeklerin kullandığı hitapların ayrıştıkları görülürken günümüzde hitapların cinsiyet ayrımı gözetmeksizin ortaklaşa kullanılabilirdiği dikkati çekmektedir (Alkan Ataman 2018: 676).

Yapılan çalışmalar aracılığıyla ulaşılan bulgular, genel olarak yeni dönem hitaplarda ve bilhassa sanal ortamda kullanılan hitaplarda, ölçünlü dilden farklılaşan veya anlık oluşum özelliği gösteren seslenme öğelerinin ortak anlam birliğinden uzaklaşarak anlamsızlığa ve belirsizliğe yol açtığına işaret etmektedir (Akata 2018: 81). Burada, yeni kuşaklar arasında oluşturulan “kendine özgü” hitap biçimlerinin toplumun geneli tarafından anlaşılabilmesi hele ki önceki kuşaklar tarafından herhangi bir şekilde kavranıp anlamlandırılmaması gibi bir durumdan da söz etmek mümkündür. Günümüzde televizyon, sinema, tiyatro, internet, sosyal medya gibi unsurlardan etkilenilip özentisi yoluyla seçilen sözcükler, hitaplar üzerinde de önemli belirleyicilerdendir. Geçmişte birçok alanda kullanılan hitap biçimlerinin bu belirleyicilerin etkisiyle de günümüzde unutulduğu söylenebilir. Günümüzde çocukların babalarına yönelik tercih ettikleri *babiş, babişko, babito* gibi hitapları yirmi yıl önce kullanmadıkları bir gerçektir. Birçoğumuzun duyduğunda anlamlandıramadığı bazı sözcüklerden bazıları olarak genç kuşağın birbirlerine yönelik *nonoşum, tontişim, ponçığım, pompışim, pampa, darling, hemşo, kezban/kezo, kardo, moruk, şapşik* gibi hitapları da yer almaktadır ve ilerleyen yıllarda da her gelen yeni neslin daha farklı hitaplar kullanacağı düşünüldüğünde (Alkan Ataman 2018: 16, 972-676), hitaplardaki hızlı değişim ve dönüşümlerin hangi boyutlara ulaşabileceğinin merak uyandırıcı bir gelişim çizgisine sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, Türk kültürü bağlamında değerlendirildiğinde, günlük dilde kullanılan hitapların “aykırı” olup olmadıkları, toplumdaki farklı yaş gruplarındaki insanlar ve onlar arasındaki iletişim ve etkileşimlere göre değişmektedir. Herhangi bir dizide bir beyin eşine sapmalar içine dâhil edilebilecek, alışılmadık bir hitapla seslenmesi, aslında kitlelerin dikkatini çekmek, farkındalık yaratmak ve reyting kazanmak gibi maksatlarla tercih edilmekteyken söz konusu hitaplar ilgili bağlamdan gerçek yaşama

aktarılarak, çoğunluğu popüler kültürün etkisiyle ve özellikle sosyal medya aracılığıyla yaygınlaşmakta ve zaman geçtikçe de sıradanlaşmaktadır (Alkan Ataman 2018: 686).

Bilinen bir gerçeklik olarak dildeki aykırılıklar semantik, biçimsel, kültürel boyutlarda gerçekleşebilmektedir. Günümüzde ağırlıklı olarak arkadaşlar, sevgililer ve eşler arasında kullanılan *maymun*, *şebeğim* ve *böceğim* gibi toplumda makbul sayılmayan, hatta hakaret kabul edilen hayvan adlarının hitap olarak kullanımı semantik sapmalara; *olm* (< oğlum), *reyiz* (< reis), *sista* (< sister “kız kardeş”), *başgan* (< başkan), *aşkitom* (< aşkım), *sevgilim* (< sevgilim) gibi sözcüklerin seslerinin değiştirilmesi şekilsel; annelerin çocuklarına, damatlarına *sevgilim*, *aşkıım*; damatların kayınbabalarına *dostum*, kayınvalidelerine *sevgilim* gibi hitapları kültürel sapmalara örnek teşkil etmektedir. Yine günümüzde kullanılan hitaplara bakıldığında ağızlarından birçok sözcüğün izlerine rastlanmaktadır. Bu eğilimin temel nedeni ağızların söz varlığının ölçünlü dille kıyaslandığında daha değişik ve ilginç bulunmasıdır. Yabancı dillerden alıntı hitaplar da bu amaç doğrultusunda tercih edilmektedir. (Alkan Ataman 2018: 686).

Popüler literatürde “kirlenme”, “çürüme”, “yozlaşma”, “bozulma” vb. sözcüklerle anlatılmaya çalışılan olgu, dilin söz dağarcığına başka dillerden sözcüklerin girmesi, dilde özellikle gençler tarafından yeni ifade biçimlerinin oluşturulması veya dilde bunlara benzer –kaçınılmaz bir şekilde- meydana gelen herhangi bir değişim olabilmektedir (Duman 2013: 166). İnsanların sahip olduğu bu toplumsal, işlevsel ya da bölgesel değişkenler sadece toplumsal olarak kullanılmaları gereken yerlerde kullanılmadığı zaman sorun teşkil edebilir. Bu anlayışla gençler, aralarında geliştirdikleri özel kodlarla bir bakıma dilsel bir dayanışma örneği sergilemektedirler. Ancak gençler tarafından tercih edilen bu iletişim biçiminin kuşaklar arası bir çatışmaya sebep olduğu göz ardı edilemez (Aktaş vd. 2017: 580).

Nitekim, özellikle elektronik ağlarda bireyler arası iletişimde anlamsal değer yitimine uğrayan dilsel öğelerin kullanımı, toplumsal yaşamdaki yalıtık ilişkilerinde göstergeleri niteliğindedir ve anlamın her bireye göre aynı gösteren ile yeniden kurgulanması, ortak toplumsal iletişimin sürdürülebilirliğine engel olabilecek bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan, dilin ortak anlam değerini yitirerek her birey için özgün anlam taşıyan bir iletişim aracına dönüşmesini gösteren bu kullanımlar, toplumsal yaşamdaki bireyselleşmeye de işaret etmektedir (Akata 2018: 82). Elektronik kültür ortamında, sanala ağlarda kullanılan hitap biçimlerinin gerçek hayata da olduğu gibi taşınması sonucu ortaya çıkan karmaşık durum, hitap biçimlerinde bir dil kirliliğini ve anlamsızlığı da beraberinde getirmiş olmaktadır.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere toplumsal değişimlerin neden olduğu düşünülen farklı kullanımlar, gün geçtikçe artmaktadır. Öte yandan bu değişimin geçmiştekinden çok daha hızlı gerçekleştiği görülmekle birlikte, bunları, her dönemin kendine özgü dinamikleri doğrultusunda şekillenen bir değişim ve dönüşüm olarak da tanımlayıp değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede XIX. yüzyıl sonlarında Batı medeniyeti ile münasebetlerle başlayan ve Cumhuriyetle birlikte daha da hızlanan değişim ve dönüşümlerin genelde dile ve söz varlığına, özelde ise hitaplara yansımaları da o günün şartları kapsamında çok büyük ve köklü değişiklikler olarak algılanmaktaydı. Günümüzde ise bu değişim ve dönüşümler olağan karşılanabilmektedir.

Görüldüğü gibi her dönemde, ilgili dönemin iletişim biçimlerine, sosyokültürel yapıya, etkileşim içinde bulunan medeniyetlere, kültürlere, teknolojik araç, gereç ve ortamlara göre hitap biçimleri de değişip dönüşmüş, yeniden yapılanmıştır. Dil-dünya görüşünün yansımaları olarak söz konusu hitaplar, ilgili dönem ve bağlamdaki gündelik

yaşam, dünya görüşü, hayat felsefesi ve sosyokültürel bağlam, değerler, normlar, ilişkiler çerçevesinde şekillenerek ilgili dönemlerde kullanılmıştır. Toplum düzeninde, inançlarda, devlet yönetiminde, yönetici ve halk arasındaki ilişkilerde ve daha pek çok alanda gerçekleşen değişim ve dönüşümler bu hitapların ortadan kalkmalarına ya da güncellenerek söz konusu değişkenler bakımından mevcut şartlara uygun biçimde yeniden yapılanarak kullanılmalarındaki sürekliliğe yol açmıştır.

Sonuç

İletişimin başlatılmasında, sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde ve tamamlanmasında -hatta sonraki iletişim süreçlerini de etkileyerek bunların biçimlenmesinde- belirleyici işlevlere sahip olan hitaplar tüm bu özellik ve işlevleriyle iletişimin temel birimleri arasında yer almaktadır. Türlü bağlamlarda, türlü etkenlere göre yapılan hitaplar aynı zamanda, bireysel ve toplumsal iletişim biçimlerinin, bu iletişim biçimlerinin sosyokültürel değerlere, inançlara, psikolojik etkenlere göre nasıl şekillendiğinin de göstergeleridir. Burada kümelenen bilgi, ilgili dilin mensup olduğu millî kültürün tutumlarına, kabullerine, değerlerine, normlarına, kısacası dünya görüşüne göre önceden şekillenmiş ve asırlar içinde yapılmış sistematik bir birikime karşılık gelmektedir. Böylece hitaplarda bir toplumun dünya görüşü, felsefesi, nezaket anlayışı, saygı-sevgi ve değer tutumlarının -örneğin ailesine, kardeşine, arkadaşına, yakınına, öğretmenine, patronuna nasıl davrandığının, onunla iletişimini nasıl başlattığının vs.- bilgisi bulunmaktadır.

Bu bakımdan hitaplar kapsamında oluşan her bir birim, sözcük, ek, harf, hitap konusundaki her bir tercih, ayrıntı, altında semantik ve semiyotik düzlemlerde oluşmuş ve asırlar boyunca muhafaza edilmiş, millî kültürün dünya görüşünün, bilgi birikiminin yansımaları olarak kümelenebilir. Psikolojik, sosyolojik, sosyal psikolojik düzlemlerde kimin kime nasıl hitap edeceği, kimin nerede, ne kadar, nasıl konuşup nerede susacağı gibi konular kültür düzleminde belirlenmiş, semantik ve semiyotik çerçevede belirli kodlarla sistemleştirilmiş hâlde dilde ve kültürde, onu işleten bireyin ve toplumun hafızasında korunmuş durumda bulunmaktadır. Kültürel hafızada belirlenmiş kodlarla temsil edilen ve büyük ölçüde yerleşik bir hâl aldığı görülen hitaplar bu bakımdan yalnızca bireylerin birbirlerine olan seslenme biçimlerini temsil etmekle kalmamakta, toplumun oluşturduğu millî kültürünün, sosyal kabullerinin, törelerinin yönergesinde işletilirken çok sayıda sosyal, kültürel ve psikolojik işlevi de yerine getirmektedir. Bu doğrultuda toplumsal olarak bir seslenme biçimi basit bir dil birimi ya da iletişim olgusu şeklinde değil, sembolik bir dışavurum, kültürel bir gösterge olarak konumlanmaktadır.

Bireyin yaşam biçimlerinde, sosyokültürel bağlamlardaki her türlü değişim ve dönüşüm, iletişimin her alanına olduğu gibi -hatta belki de öncelikli olarak- hitap biçimlerine de yansımakta ve böylece her dönem kendi dil-dünya görüşünü ve buna uygun hitap biçimlerini doğurmaktadır. Bu bakımdan sosyokültürel değerlerdeki, kabullerdeki, normlardaki, iletişim biçimleri ve tutumlarındaki değişim ve dönüşümler millî kültür dil-dünya görüşü ekseninde hitaplar üzerinden takip edilebilmektedir. Bütün bu nitelikleri hitapları, kültürdilbilimin ve millî kültür dil-dünya görüşünün başlıca konularından biri hâline getirmektedir. Bu bakımdan hitaplar yalnızca dilbilim ve halkbilimin ortaklaştığı kültürdilbilim için değil, başta felsefe ve teoloji, iletişim bilimleri, sosyoloji ve psikoloji, sosyal psikoloji olmak üzere çok sayıda disiplinin inceleme alanına giren ve onlara veri sağlayan disiplinlerarası bir çalışma alanıdır.

Türk dilindeki zengin hitap literatürü, Türk dilinin ve ona yansıyan Türk dünya görüşünün, felsefesinin genişliğinin ve zenginliğinin de göstergesidir. Hem

gündelik/gerçek hayattaki ve hem de yazılı metinlerdeki çeşitli görünüşleriyle Türk dilinde, edebiyatında ve kültüründe de hitapların, Türklerin dünya hakkında sahip oldukları bilgileri içeren ve bu yönüyle Türk millî kültür dünya görüşünün yansımalarını temsil eden kültürdilbilimsel birimler olarak yapılandığı görülmektedir. Türk dilinin ve kültürünün doğaya ve evrene, insana/bireye bakışının, gerçeklik algısının, dünya hakkındaki bilgi birikiminin, değerlerin, iletişim biçimlerinin yansımaları niteliğindeki hitaplar üzerinden Türklerin düşünce biçimlerini, iletişim tutum ve davranışlarını, çeşitli nesnelere, kişilere, bireylere yönelik geliştirdikleri düşünceleri ve onlarla olan etkileşimlerini, davranış biçimlerini ve kuralları hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olabilmektedir.

Türk sosyokültürel yaşamında, iletişim biçimlerinde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin hitap biçimlerini de değiştirip dönüştürdüğü, bu değişim ve dönüşümün özellikle son dönemlerde son derece yalıtılmış örneklerle yol açtığı görülmektedir. Toplumsal iletişimden ve nitelikli seslenmelerden bireyler arası ve yüzeysel iletişim biçim ve süreçlerine evrilme sonucu adeta içi boşaltılmış ve daha açık bir ifadeyse "sahte" bir iletişim ve etkileşimin ürünü olarak tek tipleşmiş seslenme biçimlerinin yaygınlaşmış olduğu dikkati çekmektedir. Toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümleri tetikleyen elektronik gelişmeler ve paylaşımların, iletişimin büyük ölçüde bu bağlamlarda gerçekleşmesinin ağırlık kazanması, Türk kültüründeki yerleşik millî kültür dil-dünya görüşlerinden kaynaklanan hitaplardan uzaklaşılmasına, yabancılaşmış ve bayağılaşmış bir dil-dünya görüşüne ve bunun hitaplara yansımalarına yönelik bir ilerleyişin varlığına işaret etmektedir.

Bununla birlikte her sosyal grup kendi düşünce dünyasına ve yaşam biçimine, felsefi görüşüne, değerlerine, kabullerine göre iletişim kurup, konuşup anlaştığı için her grubun kendine özgü dil kullanımları, konuşma durum ve bağlamlarındaki konuşma tercihleri ve yolları bulunmaktadır. Bunun bir yansıması olarak farklı ya da benzer tarihî dönemlerde, coğrafi alanlarda, ilgili bağlamın özelliklerine göre şekillenen her türlü iletişim biçimi ve konuşma araçları gibi hitapların da bu çerçevede şekillenmesi olağandır. Her meslek grubu ya da sosyal grup kendi içinde statü ve ilişki durumlarına göre çeşitlenen hitaplara başvurduğundan, oldukça geniş bir hitap literatürü söz konusu olmaktadır. Doktorlarla askerlerin, polislerle hemşirelerin, öğretmenlerle mühendislerin, pazarcı esnafıyla sanayi esnafının, şoförlerle balıkçıların, akademisyenlerle din görevlilerinin çeşitli durum ve bağlamlarda kullandıkları hitap biçimleri birbirinden farklı olacaktır. Bu yönüyle, hitaplarla ilgili daha özel ve odak çalışmaların yapılması, konu hakkındaki birikimin artmasını sağlayacaktır.

Bu çerçevede her bağlam ve söz konusu bağlamdaki iletişim biçimleri ve konuşma durumları, özelde ise hitaplar örneğinde yeni ve özgün bir tartışma başlatmak mümkündür. Örneğin ister şiir ister düzyazı olsun her türlü edebiyat ürünü bir tür iletişim biçimidir ve bir taraftan özel olarak ilgili kişilere diğer taraftan da genel anlamda okura hitap etmektedir. Şair ya da yazar ister sevgilisine ister sevmediklerine, dostlarına, düşmanlarına, kendisini rahatsız ya da mutlu eden herhangi bir olguya, doğüstü güçlere, kısacası her kime ve neye seslenirse seslensin burada kullandığı hitaplar edebiyat incelemesi, eleştirisi ve çözümlemesi kapsamında incelenebilir. Çünkü edebî metinlerde ve çeşitli sözlü kültür ortamlarında, farklı durum ve bağlamlarda sürekli var olan bir karşılıklı konuşma, diyalog durumu söz konusudur. Özellikle sözlü kültür geleneği ve türlerindeki, destanlardaki, masallardaki, halk hikayelerindeki, âşık atışmalarındaki, türkülerdeki, alkışlardaki, kargışlardaki, kısacası her türlü sözlü iletişim tür ve biçimindeki, edebî yaratmalardaki seslenme biçimlerinin her birinin, ilgili bağlam örneğinde ve dil-dünya

görüşünün yansımaları olarak müstakil çalışmalara konu edilebilir nitelik ve nicelikte olduğu belirtilmelidir. Bu nedenle özellikle halk kültürü kapsamında gündelik iletişim türlerindeki ve sözlü edebiyat ürünlerindeki hitapların incelenmesiyle dikkat çekici verilere ulaşılabileceği söylenebilir. Yine, Türk tasavvuf geleneği, anonim gelenekler ve türler, âşık edebiyatı kapsamındaki genel söylem biçimlerinde, buralarda oluşmuş olan, icra edilen türlerde, bunlara bağlı yazıya aktarılmış metinlerde hitapların görünüşleri, işlevleri, benzerlikleri üzerinde gerçekleştirilecek çalışmalar dikkat çekici sonuçlar doğurabilecektir.

Burada özellikle vurgulanması gereken bir husus da hitaplar üzerinde gerçekleştirilecek çalışmalarda özellikle söylem analizi gibi yaklaşımların dikkate alınmamasının etkin sonuçlar doğurabileceğidir. Çünkü hitaplar büyük ölçüde bireyler arası ve toplumsal ilişki ve iletişimlerin yansıması olarak çeşitli düzeylerdeki söylemleri bünyesinde barındıran dil birimleridir. Örneğin bu alanda TV’de yayımlanan evlilik programlarında bireylerin birbirlerine hitap biçimleri (Alaca 2014); politikacıların seçim dönemlerindeki hitapların retorisi (Ayten 2016) gibi konularda hâlihazırda gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte Türk dil, kültür ve edebiyatının çeşitli alanlarından seçilen pek çok konu üzerinde özgün çalışmaların gerçekleştirilmesi mümkün ve gereklidir. Bu bakımdan hitaplarla ilgili bir konu ele alınırken yalnızca folklor veya dilbilimin değil; başta antropoloji, iletişim bilimleri, sosyoloji, sosyal ve bilişsel psikoloji, psikoloji olmak üzere çok sayıda disiplinin de işe koşulması gerekmektedir. Bu kapsamda kültürdilbilim, bütün bunları bünyesinde toplayan bir yaklaşım olarak hitap araştırmalarında etkin biçimde yararlanılabilecek yeni bir disiplin şeklinde belirlemektedir.

Bütün bu görüş ve değerlendirmelerin kılavuzunda kültürdilbilim ve millî kültür dil-dünya görüşü kavramlarının, dilin ve kültürün semantiği ve semiyotiği çerçevesinde çeşitli konuların ele alınarak çok yönlü biçimde çözümlenmesini olanaklı kıldığı görülmektedir. Kültürün, kültürün kapladığı ve kapsadığı evrenin dile yansımaları şeklinde değerlendirilmesi gereken hitaplar da bu bakımdan hem kültürdilbilimin hem de millî kültür dil-dünya görüşü kavramının gündelik yaşamın ve iletişimin çeşitli alanlarına yansıyan dikkat çekici örnekleridir. Türk dil, kültür ve edebiyat tarihindeki çeşitli dönem ve alanlarda, bağlamlarda görülen zengin hitap biçimlerinin bütüncül ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi sonucu başta Türk dil, kültür ve edebiyat tarihi ve bu kapsamda Türk felsefesi, sosyolojisi, psikolojisi, sosyal psikolojisi hakkında son derece önemli verilere ulaşılabileceği kuşkusuzdur. Bizim bu çalışmada kültürdilbilim ve kültürbilim çerçevesinde hitaplar üzerinde ve millî kültür dil-dünya görüşü yaklaşımıyla, genel hatlarıyla gerçekleştirdiğimiz incelemenin, benzer ya da farklı yaklaşımlarla çeşitli konular üzerinde uygulanması, Türkoloji çalışmalarında yeni araştırma alanlarının ve bu araştırmalarda kullanılabilecek yeni yaklaşımların oluşuma da katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- AÇA, M. (2018). “Balıkesir Yöresinde Eşlerin Birbirlerine Hitap Biçimlerinin Bir Türü Üzerine”. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. IV/5: 155-165.
- AKATA, Z. H. (2018). “Genel Ağ Dili Seslenme Ögelerinin Toplumdilbilimsel Sezdirimleri”. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*. XV/2: 63-83.
- AKSAN, D. (2008). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü (Temel Kavramlar)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim* (1. 2. 3. Ciltler). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (2017). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. 4. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKTAŞ, E.-İ. YILMAZ (2017). "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Kullandıkları Hitapların Toplumdilbilim Açısından İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 59: 577-594.
- AKTAY, Ş. (2019). *Rus Antroponimisi: Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ALACA, S. (2014). *Televizyonda Yayımlanan Evlilik Programlarındaki Hitap Şekilleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ALİMJANOVA, G. M. (2016). *Karşılaştırmalı Kültürdilbilim. Dil-Kültür-İnsan*. (çev. Seyhan Uçar-Şekip Aktay). Ankara: Gazi Kitabevi.
- ALKAN ATAMAN, H. (2018). *Türkiye Türkçesinde Hitaplar*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ALKAN ATAMAN, H. (2019). "Kutadgu Bilig'de Hitaplar ve Göreceli Seslenişler". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 45: 287-306.
- ALYILMAZ, C. (1998). "Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 10: 35-41.
- ALYILMAZ, S. (2015a). "Türkçenin Söz Diziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 54: 31-50.
- ALYILMAZ, S. (2015b). "Dede Korkut Kitabındaki Bir Sözcükten (Boy) Hareketle 'Bo, Bu, Abo, Abu...' Seslenme Ögelerinin Yapısı". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. IV/4: 1413-1424.
- ASLAN, N.-Ö. KORKMAZ (2019). "Osmanlı Bürokrasisinde Kullanılan Hitap Şekilleri ve İletişim Bağlamında Değerlendirilmesi". *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim"*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları: 421-429.
- AYTEN, A. (2016). *Türkiye'de Genel Seçimler ve Politik Hitap (İktidar Olabilme Söylemi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AZAP, N. (2008). *Türkiye Türkçesinde Hitap ve Ara Sözcükler (Duygu Sözcükleri)*. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BARTHES, R. (2012). *Göstergebilimsel Serüven*. (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: YKY.
- BİNGÖLÇE, Filiz (2001). *Kadın Argosu Sözlüğü*. İstanbul: Metis.
- BRAUN, F. (1988). *Terms of Address. Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- BROWN, R.-M. FORD (1961). "Address in American English". *Journal of Abnormal and Social Psychology*. LXII/2: 375-385.

- CHAO, Y. R. (1956). "Chinese Terms of Address". *Linguistic Society of America*. XXXII/1: 217-241.
- DAĞABAKAN, F. Ö. (2016). "Bir Toplumdilbilimsel Değişken Olarak Türkiye'de Kadın Dili Araştırmaları ve Görsel Medyada Kadın Dili". *Diyalog*. 2016/1: 40-54.
- DEMİRBAŞ, M. (2017a). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Seslenme Sözcükleri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DEMİRBAŞ, M. (2017b). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Seslenme Sözcükleri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. VI/1, 2154-2181.
- DICKEY, E. (1997). "Forms of Address and Terms of Reference". *Journal of Linguistics*. XXXIII/2: 255-274.
- DOĞRU, F. (2018). "Seslenme Sözcükleri ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XIX /1: 135-150.
- DRAGOLOVCANIN, C. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Basılı Metinlerde Geçen Hitaplar, Unvanlar ve Akralık Adları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DUMAN, D. (2013). "Medyada Doğru Türkçe Tartışmaları Üzerine: Betimleyici-Kuralcı Yaklaşımlar ve Ötesi". *Bilig*. 64: 151-174.
- DUNKLING, L. (1990). *A Dictionary of Epithets and Terms of Address*. London: Routledge.
- EĞİT, Y. (1996). "Günümüz Türkçesinde Hitap Biçimleri". *Modern Studies in Turkish Linguistics: Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları: 27-38.
- GLUŞETSKAYA, S. M. (2014). "Dilbilimsel Disiplinler Arasında Kültürdilbilimin Doğuşu". *Kültürdilbilim. Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (çev. H. Erdoğan). (ed. Olena Kozan). Ankara: Gazi Kitabevi: 33-36.
- GOROBETS, A. F. (2014). "Dil ve Kültür Dünya Görüşü Sorununa Güncel Bir Yaklaşım". *Kültürdilbilim. Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (çev. Y. Gürsoy). (ed. Olena Kozan). Ankara: Gazi Kitabevi: 81-86.
- GÖKŞEN, C. (2015). "Anadolu'da Erkeklerin Eşleri İçin Yaptıkları Bazı Adlandırmalar ve Bunların Sosyokültürel Boyutları". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 52: 43-63.
- GÜNER DİLEK, F. (2008). "Altay Türklerinde Akralık". *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları: 541-563.
- HAN, T. vd. (2019). "Eşlerin Birbirlerine Sosyo-Edimsel Hitap Biçimleri Üzerine Tanımlayıcı Bir Çalışma". *Millî Folklor*. 123: 166-176.
- HWANG, S. J. J. (1991). "Terms of Address in Korean and American Cultures". *Intercultural Communication Studies*. I/2: 117-134.
- İMAMOVA, H. (2010). "Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Nezaket Anlamı Taşıyan Seslenmeler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 42: 1-10.

- KARAŞ, M. (1989). "Günümüz Türkçesinde Hitap Şekilleri ve Toplum Dilbilimsel Kurallar". III. Dil Bilimi Sempozyumu-Dil Bilimi Uygulamaları. (hızl. F. Özden Ekmekçi-Vural Ülkü). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi: 41-60.
- KOCAER, S. (2006). "Argo ve Toplumsal Cinsiyet." *Millî Folklor*. 71: 97-101.
- KOZAN, O. (2018). "Yabancı Dil/Çeviri Eğitimi Açısından Dil Dünya Görüşü Kavramı ve Nesnelere Adlandırılması (Türkçe-Rusça Dil Çifti)". *Dil Dergisi*. CLXIX/2: 151-167.
- KONIG, G. Ç. (1992). "Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*.1992/1: 25-36.
- KÜÇÜK, A. (2016). "Türk Ailesinde Kadının Statüsündeki Değişime Üç Kuşağın Eşlerine ve Sevgililerine Hitap Biçimleri Bağlamında Bir Yaklaşım." *Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*. I/5: 36-47.
- Lİ, Y.- S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- OĞUZ, B. B. (2011). "Orhun Yazıtlarında Hitap Biçimlerinin Toplumsal Dilbilim Açısından Bir Analizi". 38. *Icanas, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri Kitabı*. III. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 1203-1226.
- OYETADE, S. O. (1995). "A Sociolinguistic Analysis of Address Forms in Yoruba". *Language in Society*. XXIV/4: 515-535.
- ÖZBAY, M.-O. İPEK (2015). "Ortaokul Öğrencilerinin Kullandıkları Arkadaşlık Hitaplarının Konuşma Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi". *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*. 15: 90-105.
- ÖZER, N. (2019). *Address Terms in Turkish: A Corpus-Based Study*. Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÖZER, Z. B. (2014). "Antroponim Çevirisinin Kültürdilbilimsel Yönü". *Kültürdilbilim. Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (çev. S. Acar). (ed. Olena Kozan). Ankara: Gazi Kitabevi: 157-162.
- PEÇENEK, D.-S. O. AY (1996). "Dilin işlevleri: Kibarlık, Dayanışma, Seslenme Biçimleri ve Sen-Siz Ayrımı". *Dil Dergisi*. 46: 35-41.
- PHILIPSEN, G.-M. HUSPEK (1985). "A Bibliography of Sociolinguistic Studies of Personal Address". *Anthropological Linguistics*. XXVII/1: 94-101.
- RİFAT, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (2015). "Anadolu'da Eşlerin Birbirlerine Seslenme Sözleri". 7. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*. I. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yayınları: 311-316.
- SARAÇ, H. (2016). "Rus ve Türk Dil Dünya Görüşünde 'Dağ' Kavramı (Kültürdilbilimsel Analiz). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 57: 1581-1598.
- SARAÇ, H. (2019). "Göstergeler Sistemi Olarak Dilde Toplumların Dünya Görüşünün Yansıması (Kültürdilbilimsel Perspektif)". *Karadeniz*. 44: 273-289.
- SAUSSURE, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.

- SEGİZBAYEVA, K. K. (2014). Kazak Dili Dünya Görüşü Bağlamında “Bozkır” ve “Pelin” Konseptleri”. *Kültürdilbilim. Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (çev. S. Uçar). (ed. Olena Kozan). Ankara: Gazi Kitabevi: 144-150.
- SOBOL, N. V. (2014). “Kültürdilbilim: Temel Kavramlar”. *Kültürdilbilim. Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (çev. H. Erdoğan). (ed. Olena Kozan). Ankara: Gazi Kitabevi: 37-40.
- SVETONOSOVA, T. A. (2014). “Bilişsel Dilbilim ve Kültürdilbilim: Özellikler ve Farklılıklar”. *Kültürdilbilim. Temel Kavramlar ve Sorunlar*. (çev. E. Uğurlutan). (ed. Olena Kozan). Ankara: Gazi Kitabevi: 61-66.
- ŞAHBAZOVA, Z.-K. AHMEDOVA (2019). “Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde Hitapların Lengüistik Özellikleri”. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*. (ed. Serkan Şen-Mediha Mangır). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları: 2289-2295.
- ŞEN, S. (2008). “Dede Korkut Kitabı’nda Kadına Yönelik Hitaplar”. *Turkish Studies*. III/2: 627-641.
- TÖKEL, D. A. (2018). “Klâsik Şiirimizde Hz. Peygamber’e Hitap Şekilleri”. *Hz. Peygamberi Sanatla Anlatmak Sempozyumu Bildirileri*. Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları: 91-103.
- TÜRKER, G. A. (2001). “Cinsiyet ve Kültürün Dil Kullanımına Etkisi: Hitap Şekilleri”. *XIV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları: 207-215.
- YAYLAGÜL, Ö. (2005). “Eski Türkçede Nezaket İfadeleri”. *Millî Folklor*. 68: 151-165.
- YILDIRIM, N. (2017). “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Kadına Yönelik Hitaplar”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*. I/1: 123-137.
- YOLCU, M. A. (2014). *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar*. Konya: Kömen Yayınları.
- YOLDAŞEV, A. A. (2012). “Türk Dillerinde Sesleniş Sözcükleri”. (çev. Bahar Güneş). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 48: 441-446.
- YÜCEOL ÖZEZEN, M. (2004). “Türkiye Türkçesi Günlük Konuşma Dilinde Seslenme Biçimleri Üzerine Gözlemler-Genel Sınıflandırma”. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 2265-2276.
- YÜCEOL ÖZEZEN, M. (2019). “Türkçede seni/sizi seslenme sözleri ve Türkçede Seslenme (Vokatif) Durumuna Tarihsel Bir Bakış”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. VIII/2: 726-742.
- WIERZBICKA, A. (1992). *Semantic, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press.
- ZENGİN, D. (2014). *Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları. Sosyo-kültürel ve Bilimsel Bir Yaklaşım*. Ankara: Kurmay Yayınevi.

İnternet Kaynakları

- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2020). Erişim Tarihi: 31.07.2020. <https://sozluk.gov.tr/>
- KARAHAN, L. (2009). “Türkçede Dinî Anlamlı Bazı Kişi Adlarını Ekle Değiştirme Geleneği”. Erişim Tarihi: 01.07.2020.
http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/Leyla_Karahan

